

Ada Górna, Krzysztof Górny

Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych,

Instytut Studiów Regionalnych i Globalnych

e-mail: ada.gorna@student.uw.edu.pl, krzysztofgorny@student.uw.edu.pl

ATRAKCYJNOŚĆ TURYSTYCZNA OBIEKTÓW Z LISTY ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO – PRZYKŁAD SENEGALU

Tourist attractiveness of UNESCO World Heritage Sites – the case of Senegal

Słowa kluczowe: światowe dziedzictwo, atrakcyjność turystyczna, UNESCO, Senegal

Key words: world heritage, tourist attractiveness, UNESCO, Senegal

WPROWADZENIE

W lipcu 2016 roku w Stambule odbyła się 40 sesja Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO. Jubileuszowe spotkanie przedstawicieli państw członkowskich UNESCO zostało przerwane na trzy dni przed końcem w związku z nieudaną próbą wojskowego zamachu stanu, która miała miejsce w nocy z 15 na 16 lipca w Turcji. Choć obrady zakończono przedwcześnie, Komitet zdążył ogłosić najważniejsze informacje. Po pierwsze, Listę obiektów Światowego Dziedzictwa UNESCO powiększono o kolejne 21. Obecnie (grudzień 2016) jest ich 1052. Co więcej, 8 obiektów wpisano na listę miejsc zagrożonych (5 z nich znajduje się w Libii, po jednym w Mali, Uzbekistanie oraz Federacji Mikronezji), a jeden z niej wykreślono (gruzyńskie miasto Mccheta). Ostatnim wydanym w Stambule komunikatem była informacja o tym, że kolejna – 41 sesja Komitetu odbędzie się w 2017 roku w Krakowie.

Wybór stolicy Małopolski na organizatora kolejnego spotkania przedstawicieli UNESCO jest swego rodzaju powrotem do korzeni. Krakowska starówka jest jednym z 12 pionierskich obiektów światowego dziedzictwa, które wpisano na Listę w 1978 roku – pierwszym roku jej istnienia. Pośród 12 wyróżnionych wówczas obiektów, jeszcze jeden znajduje się w Polsce – kopalnia soli w Wieliczce. Ponadto wybrano po dwa obiekty z Ekwadoru, Etiopii, Kanady i Stanów Zjednoczonych oraz po jednym z Niemiec i Senegalu. To właśnie obiekty z tego ostatniego pań-

stwa stanowić będą podstawę analizy i rozważań podjętych w niniejszym artykule. Autorzy postanowili przyjrzeć się związkom pomiędzy umieszczaniem danego obiektu na prestiżowej Liście UNESCO a atrakcyjnością turystyczną tych miejsc. Celami artykułu są więc odpowiedzi na pytania: 1) czy i w jaki sposób wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO wpływa na dane miejsce pod względem turystycznym (czy zwiększa jego atrakcyjność turystyczną, czy może być walorem turystycznym) oraz, podążając za D. Ziarkowskim (2012), 2) czy atrakcyjność ta jest względem wpisu na Listę UNESCO pierwotna (wynikająca z unikatowej wartości obiektu), czy może wtórna (związana z prestiżem jakim jest umieszczenie danego miejsca na Liście). W nawiązaniu do pierwszego pytania warto się zastanowić, czy rzeczywiście umieszczenie danego obiektu na Liście UNESCO ma tak ogromne znaczenie dla turystyki [taką tezę również stawia D. Ziarkowski (2012, s. 56)] także w przypadku krajów Afryki Subsaharyjskiej (w tym Senegalu), czy może stwierdzenie to dotyczy jedynie innych – znacznie popularniejszych turystycznie regionów świata (np. Europy, Ameryki Północnej czy Azji Południowo-Wschodniej).

Artykuł podzielony jest na dwie części. W pierwszej pokrótce opisano związki pomiędzy turystyką a prestiżem, jaki niesie za sobą wpis na Listę UNESCO oraz przyjrano się obiektom z Listy znajdującym się w Afryce, a w szczególności w zachodniej jej części. Druga część, znacznie obszerniejsza, stanowi studium przypadku czterech obiektów światowego dziedzictwa znajdujących się w Senegalu. Analiza procesów zachodzących w tych miejscach w dużej mierze oparta została na obserwacjach terenowych prowadzonych przez autorów w Senegalu w lutym 2016 roku. Natomiast związki pomiędzy atrakcyjnością turystyczną a wpisaniem na Listę UNESCO przeanalizowane zostały na podstawie studium licznych przewodników turystycznych.

ŚWIATOWE DZIEDZICTWO UNESCO A TURYSTYKA

Związki jednostronne

Poszukiwanie związków pomiędzy światowym ruchem turystycznym a dziedzictwem na skalę międzynarodową objętym Listą UNESCO jest działaniem uzasadnionym. Należy jednak pamiętać, że choć oba zjawiska pozostają ze sobą w ścisłych relacjach, nie są to zależności mające charakter obustronny.

Przechodząc do analizy tych związków konieczne jest zdefiniowanie podstawowych pojęć, wokół których krążą poniższe rozważania. Najważniejszym jest tutaj atrakcyjność turystyczna, która – jak zauważają J. Warszyńska i A. Jackowski (1978, za Kruczek 2011, s. 128) – jest pojęciem złożonym i należy ją rozpatrywać kompleksowo. Decydują o niej trzy podstawowe elementy: walory turystyczne, dostępność komunikacyjna oraz podaż usług związanych z zagospodarowaniem obszarów odwiedzanych. Jest ona zatem pojęciem integrującym elementy stanowiące podstawę rozwoju ruchu turystycznego – tj. walory turystyczne – z warun-

kami zaspokajania potrzeb tego ruchu w postaci odpowiednio wykształconej infrastruktury turystycznej (Warszyńska, Jackowski 1978, za Kruczek 2011, s. 128). Sam wpis na Listę UNESCO można więc potraktować jako walor turystyczny, który należy rozumieć jako „cechę stwarzającą potencjalne podstawy rozwoju zjawisk turystycznych” (Kruczek 2011, s. 15). Atrakcję turystyczną autorzy rozumieją natomiast, podobnie jak Holloway (1985, za Kruczek 2011, s. 18), jako każde miejsce (lub wydarzenie – przyp. aut.), które przemawia do ludzi na tyle, by zachęcić ich do podróży w celu jego odwiedzenia.

Współcześnie, kiedy światowa turystyka coraz bardziej zwraca się ku modelowi poznawczemu kosztem tradycyjnego biernego wypoczynku (Alejziak, Biliński 2003, za Ziarkowski 2012, s. 53), miejscami, wokół których skupia się masowy ruch turystyczny są przede wszystkim te obiekty, które wykazują pewne szczególne cechy np: autentyczność, różnorodność, unikatowość, istotność (np. z punktu widzenia historycznego bądź przyrodniczego) czy też wysoką wartość estetyczną. Wiele spośród ww. atrybutów to także cechy obiektów rokrocznie umieszczanych przez Komitet UNESCO na Liście Światowego Dziedzictwa. W Konwencji UNESCO przyjętej w listopadzie 1972 roku¹ pod definicją dziedzictwa, zarówno kulturowego, jak i przyrodniczego, mowa jest o obiektach „mających wyjątkową wartość z punktu widzenia: historii, sztuki, nauki, etnologii, estetyki, antropologii”, ale też „zachowania formacji geologicznych i naturalnego piękna” (*Konwencja w sprawie ochrony...* 1976). Można więc śmiało stwierdzić, że motywy wyjazdów turystycznych w wielu aspektach są tożsame z motywami uznania danego miejsca jako dziedzictwa na międzynarodową skalę. Należy jednak podkreślić, że o ile umieszczenie danego obiektu na Liście UNESCO może mieć wpływ na wzmożenie się ruchu turystycznego (a zatem stać się walorem turystycznym tego miejsca), o tyle zależność ta nie działa w odwrotnym kierunku. Nigdzie w zapisach Konwencji o ochronie dziedzictwa nie ma mowy o umieszczaniu danych obiektów na Liście ze względu na szerokie zainteresowanie wśród odwiedzających (stąd związki te są jednostronne). Istnieją jednak dowody na to, że wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO może być traktowany jako istotny argument przy podejmowaniu decyzji o odwiedzeniu przez turystę danego miejsca, a więc staje się jego walorem. Z. Kruczek (2011, s. 120) zauważa, że Lista UNESCO to „najbardziej prestiżowa i uznawana na świecie lista miejsc będących dla turystów atrakcją już z tego powodu, że zostały wyróżnione wpisem (abstrahując od ich wartości kulturowych, przyrodniczych, emocjonalnych itp.)”. Warto w tym miejscu sięgnąć do rozlicznych polskojęzycznych przewodników turystycznych po różnych państwach. Na przykład w tzw. Zielonym Przewodniku Michelin po krajach bałtyckich w opisie Mierzei Kurońskiej (Litwa) znajdujemy następujące słowa: „Zagospodarowanie terenów tutejszego parku narodowego, gdzie roztacza-

¹ Polska ratyfikowała Konwencję w 1976 roku – *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji*, Dz. U. z dnia 30 września 1976 r., rozdział I, art. 1.

ją się piękne krajobrazy, rozpoczęło się przede wszystkim po wpisaniu go na Listę UNESCO w 2000 r.” (Bliska, Lubina 2010, s. 177). Autorzy sugerują tutaj, że odwiedzający Mierzeję Kurońską turysta w pewnym stopniu zawdzięcza UNESCO dostęp do zaplecza turystycznego. Kolejnym przykładem może być przewodnik wydawnictwa Marco Polo po czeskiej Pradze. Znajdujemy w nim opis wpisanej na Listę Światowego Dziedzictwa miejskiej starówki: „Praga jest jednym z największych obszarów chronionych w Europie. Niemal całe centrum jest wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. I słusznie” (Buchholz 2013, s. 13). W tym wypadku wpis na Listę stanowi niejako poparcie argumentacji mającej skłonić turystę do odwiedzin miasta. Podobnie wypowiada się autor przewodnika z serii National Geographic po Maroku (French 2012, s. 137), który o medynie w Fezie pisze: „Zamknięta dla ruchu kołowego medyna – Fes el Bali – w 1983 roku została wpisana przez UNESCO na Listę Światowego Dziedzictwa. Powinien ją zwiedzić każdy, kto podróżuje po Maroku”.

Powyższe przykłady nie powinny dziwić, gdyż jak uzasadnia B. Szmygin (2011, s. 53) Lista Światowego Dziedzictwa jest „w zgodnej ocenie bardzo wielu ekspertów (...) najbardziej udanym przedsięwzięciem w zakresie ochrony dziedzictwa w skali międzynarodowej”. Za szerokim uznaniem wśród „ekspertów” idzie także rozgłos medialny i powszechna rozpoznawalność Organizacji w skali globalnej.

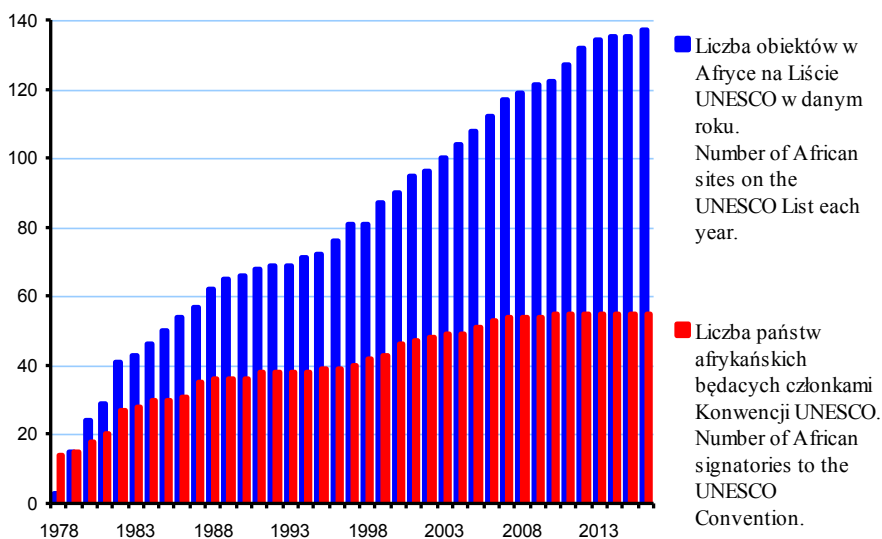
Jak dowiedziono wyżej, istnieje wiele przesłanek do tego, żeby na postawione we wstępie pytanie, czy rzeczywiście umieszczenie danego obiektu na Liście UNESCO ma ogromne znaczenie dla turystyki, odpowiedzieć twierdząco. Jednak, czy prawidłowość ta odnosi się także do obiektów znajdujących się w Afryce Subsaharyjskiej?

Dziedzictwo UNESCO w Afryce

Obecnie (po zakończonej 40 sesji Komitetu UNESCO w Stambule) na Liście Światowego Dziedzictwa znajduje się 137 obiektów położonych w Afryce (co stanowi 13% wszystkich)(fot. 1a,b). Wśród nich 85 ma statut dziedzictwa kulturowego, 46 przyrodniczego, a 6 mieszanego – kulturowo-przyrodniczego. Jednocześnie 23 obiekty uznano za zagrożone (w tym najwięcej – po 5 – w Libii i DR Konga), a 5 ma charakter transgraniczny. Proces nadawania miana światowego dziedzictwa obiektom z krajów afrykańskich można uznać za równomiernie rozłożony w czasie i ściśle powiązany ze stale zwiększającą się do 2011 roku liczbą państw kontynentu, które ratyfikowały Konwencję UNESCO² (ryc. 1).

W ujęciu regionalnym najwięcej obiektów wpisanych na Listę przypada na pięć państw afrykańskich położonych nad Morzem Śródziemnym. W sumie w Maroku, Algierii, Tunezji, Libii i Egipcie znajduje się 36 takich miejsc, co stanowi ponad 1/4 wszystkich w Afryce. W całej Afryce Północnej (oprócz ww. państw zaliczany jest do niej także Sudan) obiektów tych jest 39, w Afryce Zachodniej – 29, Wschodniej – 40, Południowej – 12, a Środkowej – 11. Ponadto 5 obiektów znajduje się na terytoriach będących częścią państw europejskich, na przykład na Ma-

² Na początku (w 1978 roku) Konwencję podpisało jedynie 14 państw afrykańskich.

Ryc. 1. Liczba afrykańskich obiektów na Liście UNESCO oraz liczba sygnatariuszy Konwencji w latach 1978-2016

Fig. 1. The number of African sites on the UNESCO List and the number of signatories to the Convention in 1978-2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://whc.unesco.org/en/list/&order=year> (dostęp 20.07.2016)

derze czy Wyspach Kanaryjskich. W podziale na państwa najwięcej miejsc z Listy znajduje się w Etiopii i Maroku (po 9), natomiast w aż 14 państwach (Angoli, Burundi, Dżibuti, Erytrei, Gwinei Bissau, Gwinei Równikowej, Liberii, Rwandzie, Sierra Leone, Somalii, Suazi, Sudanie Południowym oraz na Komorach i Wyspach Św. Tomasa i Książęcej) nie istnieje ani jeden taki obiekt.

Jak wspomniano, w Afryce Zachodniej położonych jest 29 obiektów wpisanych na Listę UNESCO. Najwięcej z nich znajduje się w Senegal – 7, oraz w Mali i Wybrzeżu Kości Słoniowej – po 4. W pozostałych 14 państwach ich liczba waha się w przedziale od 0 do 3.

O tym, czy w państwach tych fakt wpisania danego obiektu na Listę UNESCO stanowi istotny argument przy konstruowaniu przewodników turystycznych mogą świadczyć informacje zawarte w przewodniku wydawnictwa Lonely Planet po Afryce Zachodniej (Ham 2013). Jak twierdzi P. Cywiński (2013, za Górna i inni 2016, s. 63), mimo krytycznych uwag, „dziś Lonely Planet to największe i najbardziej rozpoznawalne wydawnictwo turystyczne na świecie”. Trafiając do szerokiego grona odbiorców seria stanowi niewątpliwie wpływowe źródło informacji stymulujące kierunki ruchu turystycznego. Jak pokazuje tabela 1, w regionie opisywanym w przewodniku (do Afryki Zachodniej zaliczono tutaj także Maroko), znajduje się 40 obiektów z Listy UNESCO. W opisie poszczególnych atrakcji tu-

1a

1b

Fot. 1 a i b. Przykładowe obiekty z Listy UNESCO w Afryce. Brama Bab Nkob – fragment murów medyny w Marrakeszu (Maroko) wpisanej na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w 1985 roku (po lewej). Słonie w Parku Narodowym Serengeti w północnej Tanzanii, wpisanym na listę w 1981 roku (po prawej)

Photography 1 a and b. Examples of UNESCO sites in Africa. Gate Bab Nkob – part of walls of the medina in Marrakesh (Morocco) inscribed on UNESCO World Heritage Site list in 1985 (left). Elephants in Serengeti NP in Northern Tanzania, inscribed on the List in 1981 (right)

Źródło: fot. Krzysztof Górny, grudzień (Maroko) i styczeń (Tanzania) 2015

rystycznych pojawiły się informacje o 30 z nich, natomiast o pozostałych 10 nie wspomniano w ogóle. Jednak o tym, że dany obiekt został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa wspomniano jedynie w 7 przypadkach (tab. 1). Według autorów niniejszego opracowania, może to świadczyć o tym, że w przypadku atrakcji turystycznych ujętych w przewodniku, nie wpis na Listę UNESCO, a inne elementy stanowią największe atuty tych miejsc. Podważa to także tezę o jednoznacznym i uniwersalnym postrzeganiu obiektów umieszczanych na Liście jako tych szczególnie atrakcyjnych turystycznie.

ŚWIATOWE DZIEDZICTWO UNESCO W SENEGALU

Senegal, który swą niepodległość uzyskał od Francji 4 kwietnia 1960 roku, znalazł się w gronie tych państw, które Konwencję w sprawie ochrony światowego dziedzictwa ratyfikowały jako jedno z pierwszych (13.02.1976 r.). Przez kolejne 40 lat istnienia UNESCO kraj czterokrotnie (w latach 1976-1978, 1978-1985, 1989-1995 i 2011-2015) uzyskiwał prestiżowy mandat członka Komitetu Światowego Dziedzictwa³, w którym zapadają najważniejsze decyzje m.in. w sprawie umieszczania danych obiektów na Liście⁴. Obecnie na terenie Senegalu znajduje się 7

³ <http://whc.unesco.org/en/statesparties/sn> (dostęp 22.07.2016)

⁴ Obecnie Komitet liczy 21 członków rotacyjnych. Dla porównania Polska uzyskała taki mandat jedynie dwa razy w latach 1976-1978 i 2013-2017 - <http://whc.unesco.org/en/statesparties/pl> (dostęp 22.07.2016).

obiektów wpisanych na Listę UNESCO (najwięcej spośród wszystkich krajów Afryki Zachodniej). Specyfikę tych obiektów przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 1. Obiekty z Listy Światowego Dziedzictwa UNESCO w przewodniku Lonely Planet po Afryce Zachodniej

Table 1. UNESCO World Heritage Sites in the Lonely Planet West Africa Travel Guide

Państwo/ Country	Nazwa obiektu*/ Name of the site	Rok wpisu na listę UNESCO / Year of inscription on the UNESCO List	Obiekt wspomni- any w przewodni- ku Lonely Planet / Site mentioned in the Lonely Planet Travel Guide	Wspomniana obecność na Liście UNESCO / Presence on the UNESCO List mentioned
Benin	Królewskie pałace Abomeyu (K)	1985	+	+
Burkina Faso	Ruiny Loropéni (K)	2009	-	-
Gambia	Wyspa Kunta Kinteh (James Island) (K)	2003	+	-
	Kamienne kręgi Senegambii (K), (T)	2006	-	-
Ghana	Forty i faktorie wzdłuż brzegów Wolt, w okolicach Akry oraz w Ghanie środkowej i zachodniej (K)	1979	+	-
	Tradycyjne budownictwo Aszantów (K)	1980	+	-
Gwinea	Góry Nimba (P), (Z), (T)	1982	-	-
Kamerun	Rezerwat Dja (P)	1987	-	-
	Dorzecze Sangha (P), (T)	2012	-	-
Mali	Timbuktu (K), (Z)	1988	+	-
	Stare miasto w Djenne (K)	1988	+	-
	Uskok Bandiagara (Kraj Dogonów) (K/P)	1989	+	-
	Grobowiec Askii w Gao (K), (Z)	2004	-	-
Mauretania	Park Narodowy Banc d'Arguin (P)	1989	+	+
	Stare ksary w Wadanie, Szinkicie, Tiszicie i Walacie (K)	1996	+	-

Maroko	Medyna w Fezie (K)	1981	+	-
	Medyna w Marrakeszu (K)	1985	+	-
	Ksar w Ajt Bin Haddu (K)	1987	+	-
	Zabytkowe miasto Meknes (K)	1996	+	-
	Volubilis – stanowisko archeologiczne (K)	1997	+	-
	Medyna w Tetuanie (dawniej Titawin) (K)	1997	-	-
	Medyna w As-Sawirze (dawny Mogador) (K)	2001	+	-
	Portugalskie miasto Mazagan (K)	2004	-	-
	Rabat – nowoczesna stolica i historyczne miasto (K)	2012	+	-
Niger	Rezerwat przyrody Aïr i Ténéré (P), (Z)	1991	+	-
	Park Narodowy W (P)	1996	+	-
	Historyczne centrum Agadezu (K)	2013	+	-
Nigeria	Krajobraz kulturowy Sukur (K)	1999	-	-
	Święty Gaj Bogini Osun w Oshogbo (K)	2005	+	-
Senegal	Wyspa Gorée (K)	1978	+	+
	Park Narodowy Niokolo-Koba (P), (Z)	1981	+	+
	Park Narodowy Oiseaux du Djoudj (P)	1981	+	-
	Wyspa Saint-Louis (K)	2000	+	+
	Kamienne kręgi Senegambi (K), (T)	2006	-	-
	Delta Saloum (K)	2011	+	-
	Kraj Bassari - krajobraz kulturowy Bassari, Fula i Bedik (K)	2012	+	+
Togo	Koutammakou, krajina Batammariba (K)	2004	+	+
Rep. Zielonego Przylądka	Cidade Velha - historyczne centrum Ribeira Grande (K)	2009	+	-

Wybrzeże Kości Słoniowej	Góry Nimba (P), (Z), (T)	1982	-	-
	Park Narodowy Taï (P)	1982	+	-
	Park Narodowy Komoé (P), (Z)	1983	-	-
	Historyczne miasto Grand Balsam (K)	2012	+	-

* K – dziedzictwo kulturowe, P – przyrodnicze, K/P – kulturowo-przyrodnicze, Z – obiekt uznany za zagrożony, T – obiekt transgraniczny.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ham 2013 (red.)

Tabela 2. Specyfika senegalskich obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO

Table 2. Specifics of Senegalese UNESCO World Heritage Sites

Obiekt*/ <i>Site</i>	Rok wpisu / <i>Year of inscription</i>	Powierzchnia (+strefa buforowa) w ha / <i>Area (+buffer zone) in ha</i>	Prowincja / <i>Province</i>	Kategorie**/ <i>Categories</i>	Obiekt zagrożony / <i>Endangered site</i>
Wyspa Gorée (K)	1978	28	Dakar	VI	-
Park Narodowy Niokolo-Koba (P), (Z)	1981	913000	Kédougou	X	od 2007
Park Narodowy Oiseaux du Djoudj (P)	1981	16000	Saint-Louis	VII, X	1984-1988 2000-2006
Wyspa Saint-Louis (K)	2000	80	Saint-Louis	II,IV	-
Kamienne kręgi Senegambi (K), (T)	2006	9,8 (+110)	Kaolack	I, III	-
Delta Saloum (K)	2011	145811 (+78842)	Fatick	III, IV, V	-
Kraj Bassari - krajobraz kulturowy Bassari, Fula i Bedik (K)	2012	50309 (+240756)	Kédougou	III, V, VI	-

*K – dziedzictwo kulturowe, P – przyrodnicze, K/P – kulturowo-przyrodnicze, T – obiekt transgraniczny

Więcej o kategoriach UNESCO na <http://whc.unesco.org/en/criteria/> (dostęp 22.07.2016).

Źródło: opracowanie własne na podstawie – <http://whc.unesco.org/en/statesparties/sn> (dostęp 22.07.2016)

Przykład pierwszy – Wyspa Gorée

Położona 3,5 km od stałego lądu i centrum Dakaru Wyspa Gorée, według spisu ludności przeprowadzonego w 2013 roku, liczyła 1680 mieszkańców⁵. Będąc najmniejszą (18,2 ha) z 19 gmin stolicy Senegal, w całości stanowi obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO⁶. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że Wyspa Gorée znajduje się na Liście od samego początku jej istnienia, a więc od 1978 roku⁷. Wtedy to pierwsze 12 obiektów z całego świata zostało określonych mianem „światowego dziedzictwa”. O prestiżu wyspy świadczy grono w jakim UNESCO postanowiono ją umieścić. Wśród wspomnianych 12 pionierskich obiektów, z których uczyniono niejako symbole globalnego dziedzictwa, znalazły się m.in. Park Narodowy Yellowstone, Park Narodowy Galapagos oraz stolica Ekwadoru Quito^{8,9}. Dziś decyzja ta budzi wiele kontrowersji, bowiem Wyspa Gorée stała się jednym z tych obiektów, wokół których toczą się najgłośniejsze dyskusje dotyczące faktycznego ich znaczenia, jako dziedzictwa na skalę międzynarodową. Spór wokół Wyspy toczy się zarówno na płaszczyźnie naukowej, jak i medialnej. Ta druga ma szczególne znaczenie w kontekście stymulowania kierunków i wielkości ruchu turystycznego. Aby przyjrzeć się kontekstowi owej dyskusji, w pierwszej kolejności warto przytoczyć motywy, którymi UNESCO kierowała się umieszczając obiekt na Liście.

Za wyjątkową wartość Wyspy Gorée organizacja uznała przede wszystkim jej niematerialne świadectwo wobec bezprecedensowego etapu w historii człowieka, jakim było niewolnictwo, a ściślej transatlantycki handel ludźmi¹⁰. Ponadto uznano, że wyspa służy „powszechnemu sumieniu” i ma charakter „wyspy pamięci”¹¹. Słowa o „orszaku cierpienia, łez i śmierci” w jakim niewolnicy podążali do Nowego Świata oraz o „pomniku wyzysku człowieka”¹² dodatkowo nadają opisowi UNESCO martyrologicznego tonu. Za szczególne walory materialne przyjęto natomiast architekturę kolonialną, na którą wpływ mieli zarówno Portugalczycy, Holendrzy, Brytyjczycy, jak i Francuzi (fot. 2a,b). Szczególną wagę mają tutaj kontrasty, jakie rysują się pomiędzy domami, w których przetrzymywano zniewolonych Afrykanów z jednej strony a willami handlarzy niewolników z drugiej. Co więcej, zwraca się uwagę na strategiczne położenie wyspy na szlaku wiodącym z Europy do nowo odkrywanego świata, oraz na charakter bezpiecznej przystani usytuowanej w niedalekiej odległości od brzegów stałego lądu. To właśnie szczególne cechy geograficzne docenili niemal wszyscy kolonizatorzy, a wyspa była przed-

⁵ <https://en.wikipedia.org/wiki/Gor%C3%A9e> (dostęp 22.06.2016)

⁶ <http://www.wondermondo.com/Countries/Af/Senegal/Dakar/GoreeIsland.htm> (dostęp 30.05.2016)

⁷ W 1978 roku odbyła się druga sesja Komitetu Światowego Dziedzictwa. Pierwsza odbyła się rok wcześniej, jednak miała charakter jedynie założycielski.

⁸ Warto dodać, że wśród pierwszych 12 obiektów znalazły się dwa miejsca z Polski: Historyczne Centrum Krakowa oraz Kopalnia Soli w Wieliczce (poszerzona później także o kopalnię w Bochni).

⁹ <http://whc.unesco.org/en/list/stat> (dostęp 03.05.2016)

¹⁰ <http://whc.unesco.org/en/list/26> (dostęp 26.05.2016)

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

miotem rywalizacji i konfliktów pomiędzy imperiami europejskimi w okresie od XVI wieku do drugiej połowy wieku XIX. Wśród najlepiej zachowanych obiektów architektonicznych wymienia się zamek i jego umocnienia, domy niewolnicze oraz pałac gubernatorów – Relais de l'Espadon. Za szczególny walor obiektu uznano jednak jego współczesny niematerialny wyraz, polegający na wykreowaniu w nim „miejsca wymiany myśli oraz dialogu między kulturami (kolonizowanych i kolonizujących – przyp. aut.) poprzez konfrontację idei pojednania i przebaczenia”¹³.

Nadanie kryterium VI wyspie przez Komitet UNESCO argumentuje się przede wszystkim wspomnianym wyżej wyjątkowym świadectwem wobec „jednej z największych tragedii w historii społeczeństw ludzkich”¹⁴, jakim niewątpliwie było niewolnictwo. Zdaniem Organizacji, owo świadectwo przejawia się na swój sposób „w każdym budynku i na każdej ulicy”¹⁵. Co więcej, opowiada o tragedii miejsca, które według UNESCO między XV i XIX wiekiem było największym ośrodkiem handlu niewolnikami na całym afrykańskim wybrzeżu¹⁶.

Właśnie to ostatnie stwierdzenie, odnoszące się do istotności i rzeczywistej pozycji Wyspy Gorée w transatlantyckim handlu ludźmi wywołało dyskusję, która z różnym nasileniem trwa do dzisiaj. Spór dotyczy przede wszystkim liczby niewolników, którzy przewinęli się przez wyspę w drodze z kontynentalnej Afryki do obu Ameryk.

Dane wahają się w przedziale od ok. 30 tys. do ponad 20 milionów. Aby rozstrzygnąć, która wartość bliższa jest prawdzie i czy argumentacja UNESCO jest słuszna warto przyjrzeć się historii Gorée.

Pierwszymi ludźmi, którzy dotarli na wyspę w 1444 roku i osiedlili się na niej na stałe byli Portugalczycy. Do tego czasu fragment lądu o wymiarach 350 na 900 m, choć położony w strategicznym miejscu, bo zaledwie 3,5 km od wybrzeża Zachodniej Afryki, w cichej zatoce, pozostawał niezamieszany. Wynikało to głównie z ograniczonego dostępu do wody pitnej oraz ze skalistego charakteru podłoża, które wykluczały uprawę roli, a co za tym idzie także samowystarczalność wyspy. Strategiczne położenie, wynikające z usytuowania w pobliżu najdalej na zachód wysuniętego krańca Afryki – przylądka Agulhas – oraz na szlaku morskim wiodącym z Europy na południe Afryki i dalej na Ocean Indyjski czyniło zeń w oczach Europejczyków pożądany obiekt, który w późniejszym okresie wielokrotnie zmieniał właścicieli. W 1588 roku ta niewielka portugalska osada trafiła w ręce Holendrów. Następnie ponownie odbili ją Portugalczycy i znów Holendrzy. W wyniku słabnącej pozycji obu imperiów na arenie międzynarodowej w drugiej połowie XVII wieku, w 1664 roku wyspę zajęli Anglicy, ale nieco ponad 13 lat później (w 1677 roku) utracili ją na rzecz Francuzów, którzy władzę w Gorée sprawowali nieprzerwanie do 1960 roku, czyli do momentu uzyskania przez Senegal niepodległości¹⁷. W międzyczasie, pod wpływem wielu bodźców na wyspie rozwinęła

¹³ <http://whc.unesco.org/en/list/26> (dostęp 26.05.2016)

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Panowanie francuskie odbywało się z drobnymi przerwami, kiedy to ponownie Brytyjczycy

się osada handlowa, która stanowiła przede wszystkim punkt skupu i przeładunku towarów produkowanych na lądzie, a przeznaczonych do wysyłki do Europy i Ameryki. Były to głównie: orzeszki ziemne, guma arabska, kość słoniowa, wosk pszczeli i skóry.

Początki niewolnictwa w regionie można utożsamiać z pojawieniem się w Afryce Zachodniej Portugalczyków. J. Iliffe (2011, s. 155) podaje tutaj rok 1441. Ponoć wtedy jeden z żeglarzy uprowadził z terenów dzisiejszej Sahary Zachodniej kobietę i mężczyznę, traktując ich jako podarunek dla księcia Henryka Żeglarza. Od tamtej pory handel niewolnikami nasilał się, by kulminacyjną wartość (> 6 mln ludzi) przyjąć w okresie 1701-1800 (Iliffe 2011, s. 159). Jednak co do wielkości udziału Wyspy Gorée w tym procederze nie ma zgody.

Za główny obiekt turystyczny na wyspie przyjmuje się „Dom Niewolników” (ang. *Slave House*). Przewodnik Lonely Planet (Ham 2013, s. 333-334) wyróżnia go, jako pierwszą atrakcją na wyspie, sugerowaną do odwiedzenia. *Slave House* został wzniesiony najprawdopodobniej w latach 1775-1778 (Murphy 2004)¹⁸, jako jeden z ostatnich na wyspie, a dzisiaj jest najlepiej zachowanym tego typu obiektem. Jego charakterystyczna architektura, na którą składają się usytuowane na parterze ciasne cele dla niewolników oraz położone na piętrze przestronne i zdobione pokoje handlarzy, jawi się odwiedzającym dom turystom jako wymowny symbol wyższości jednych nad drugimi (fot.3a). Nie inaczej jest z tzw. „drzwiami bez powrotu” (ang. *door of noreturn*). Jest to jedno z wyjść prowadzące z cel prosto na skalisty brzeg wyspy skąd niewolnicy małymi łodziami mieli być transportowani na zacumowane dalej od brzegu żaglowce, tym samym bezpowrotnie opuszczając rodzimym kontynent.

„Dom Niewolników”, obiekt kluczowy dla UNESCO, zyskał sławę dzięki Josephowi Ndiaye (ur. w 1922, zm. w 2009) – osobie bardzo wpływowej w kręgach elit Dakaru i w głównej mierze odpowiedzialnej za przekształcenie obiektu w muzeum, otwartego tam w 1962 roku. Ndiaye, który był pierwszym kustoszem nowego muzeum, ogłosił, że przez dom przetoczyło się ponad 1 mln niewolników¹⁹, a przez całą wyspę ponad 20 mln²⁰ (dane te Ndiaye najprawdopodobniej wymyślił). Tak duże liczby, powielane przez przewodniki turystyczne, przyniosły miejscu międzynarodowy rozgłos i wzmożony ruch turystyczny²¹. Efektem takiego przebiegu wydarzeń była decyzja Komitetu UNESCO z 1978, o ochronie całej Wyspy i wpisaniu jej na Listę Światowego Dziedzictwa. W uzasadnieniu decyzji

---

zajmowali zbrojnie wyspę (tak było np. w latach 1758-1763 i 1779-1783) – <https://en.wikipedia.org/wiki/Gor%C3%A9e> (dostęp 22.06.2016)

¹⁸ Anglojęzyczna wersja encyklopedii Wikipedia podaje tutaj daty 1780-1784 – <https://en.wikipedia.org/wiki/Gor%C3%A9e> (dostęp 22.06.2016)

¹⁹ http://www.nytimes.com/2009/02/19/world/africa/19ndiaye.html?_r=0 (dostęp 11.05.2016)

²⁰ <http://www.h-net.org/~africa/threads/goree.html> (dostęp 13.05.2016)

²¹ Warto podkreślić, że Joseph Ndiaye w pierwszych latach istnienia muzeum osobiście oprowadzał po nim turystów. Jego postać określa się na wyspie mianem „medialnej” i „charyzmatycznej”, co potwierdzają zamieszczone przy wejściu do *Slave House* zdjęcia z lat 60. i 70. XX wieku przedstawiające gestykulującego kustosza pośród grupy turystów odwiedzających Wyspę Gorée (obserwacje te poczyniono podczas badań terenowych prowadzonych przez autorów).

napisano, że Wyspa Gorée była „największym ośrodkiem handlu niewolnikami na afrykańskim wybrzeżu”²². Związek pomiędzy działalnością wpływowego kustosza muzeum, a uzasadnieniem decyzji UNESCO jest na tyle wyraźny, że nie sposób go pominąć. Sama decyzja Komitetu przyniosła obiektowi jeszcze większy napływ turystów, których liczba szacowana jest na ponad 200 tys. rocznie (Murphy 2004)²³. W 1992 roku Dom Niewolników i całe Gorée odwiedził papież Jan Paweł II (fot. 3b), a w późniejszych latach wizytowali je także prezydent RPA Nelson Mandela oraz trzech kolejnych prezydentów Stanów Zjednoczonych – Bill Clinton, George W. Bush i Barack Obama. Przyjazd tego ostatniego (w 2013 roku) stał się kolejnym pretekstem do odświeżenia dyskusji na temat faktycznego udziału Wyspy Gorée w procederze handlu afrykańskimi niewolnikami i do postawienia pytania o rzetelność informacji przedstawianych turystom tak tłumnie odwiedzających wyspę i czytających przewodniki. Wraz z wizytą Baracka Obamy w Senegalu media amerykańskie postanowiły przypomnieć dyskusję naukową toczącą się na temat Gorée w latach 90. XX wieku (Fisher 2013).

W artykule, który ukazał się w *The Washington Post* w 2013 roku (Fisher 2013) autor przytacza stanowisko Ralpha Austena – profesora historii na Uniwersytecie w Chicago, który w swej pracy naukowej poświęcił się badaniu ekspansji europejskiej w Afryce²⁴. Austen stwierdził, że liczba niewolników, którzy podróżując z Afryki do obu Ameryk zatrzymali się na Gorée nie przekroczyła 33 000 osób. Inne źródła twierdzą, że wyspa nigdy nie stanowiła istotnego punktu na mapie niewolnictwa, gdyż wiodącą rolę pełniły dwa ośrodki położone na północ i południe od Gorée, przede wszystkim Saint Louis u ujścia rzeki Senegal oraz fort u ujścia rzeki Gambia. Ich lokalizacja w estuariach wielkich rzek znacznie ułatwiała drenaż niewolników z interioru²⁵. Zdaje się to potwierdzać przywoływane argumenty mówiące, że przez Dom Niewolników przetoczyło się nie więcej niż kilkuset Afrykańczyków przeznaczonych na transport do Nowego Świata²⁶. Takie stanowisko wydaje się ze wszech miar rozsądniejsze od prezentowanego przez Josepha Ndiaye. Jeśli dodatkowo brać pod uwagę liczby przytaczane w opracowaniach naukowych (Ilfiffe 2011), odnoszące się do ogółu skali niewolnictwa na atlantyckim wybrzeżu Afryki, mówiące o nieco ponad 11 mln ludzi i to w okresie od XVI do XIX wieku (Ilfiffe 2011, s. 157), zarówno dane Ndiaye (oscylujące wokół 20 mln na samej tylko Wyspie Gorée) jak i stwierdzenia UNESCO wydają się być szczególnie zawyżone. Warto dodać, że nawet jeśli Gorée byłoby w istocie ważnym ośrodkiem handlu ludźmi w Afryce Zachodniej i samej Senegambii, to przecież nie jedynym²⁷. Co więcej, biorąc pod uwagę datę budowy „Domu Niewolników”

²² <http://whc.unesco.org/en/list/26> (dostęp 26.05.2016)

²³ Są to najnowsze dane dotyczące ruchu turystycznego na Wyspie Gorée. Jednak biorąc pod uwagę utrzymujący się od lat poziom liczby turystów w całym Senegalu można przyjąć, że liczba ta nie zwiększyła się znacząco.

²⁴ <https://history.uchicago.edu/directory/ralph-austen> (dostęp 15.06.2016)

²⁵ <http://www.h-net.org/~africa/threads/goree.html> (dostęp 13.05.2016)

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Innymi istotnymi regionami pozyskiwania niewolników były Zatka Biafry, Zatoka Beninu czy Angola.

2a

2b

Fot. 2 a i b. Fort d'Estrées - fragment umocnień obronnych Wyspy Gorée, chroniących wejście do portu przed ewentualnymi atakami od strony Oceanu Atlantyckiego (po lewej). Ruiny XIX-wiecznego pałacu Relais de l'Espadon będącego dawniej siedzibą gubernatora. Obecnie obiekt jest zabytkiem, który ma być przeznaczony na hotel (po prawej).

Photography 2 a and b. Fort d'Estrées - part of fortifications of Gorée Island, protecting the entrance to the port against possible attacks from the Atlantic Ocean (left). Ruins of nineteenth-century palace, Relais de l'Espadon which was formerly a seat of the governor, and now is a monument intended to be a hotel (right).

Źródło: fot. Krzysztof Górny, luty 2016

3a

3b

Fot. 3 a i b. Skalisty brzeg Wyspy Gorée przy „Domu Niewolników” (po lewej). Wg Josepha Ndiaye ponad milion zniewolonych Afrykańczyków opuściło w tym miejscu macierzysty kontynent. Po prawej tablica upamiętniająca wizytę papieża Jana Pawła II w muzeum „Domu Niewolników” w lutym 1992 roku.

Photography 3 a and b. Rocky shore of Island of Gorée next to the „Slave House” (left). According to Joseph Ndiaye more than a million slaved Africans left the home land in this place. On the right, a board commemorating visit of Pope John Paul II in the „Slave House” museum in February 1992.

Źródło: fot. Krzysztof Górny, luty 2016

– około 1780 roku – oraz datę ostatecznego zniesienia niewolnictwa w imperium francuskim – w 1815 roku – liczby przytaczane przez założyciela muzeum wydają się nierealne (1 mln niewolników w ciągu 35 lat w jednym tylko domu)²⁸.

Stanowisko Ndiaye krytykowali również autorzy frankofońscy. W 1996 roku Emmanuel Roux w artykule opublikowanym w czasopiśmie *Le Monde*, przytaczając argumenty historyków Abdoulaye Camary oraz Josepha Rogera Benoista neguje wiodącą rolę wyspy w transatlantyckim handlu niewolnikami twierdząc jednocześnie, że liczba niewolników na niej przetrzymywanych była znacznie niższa niż ta podana przez Josepha Ndiaye (Bocoum, Toulhier 2013). Podobne stanowisko zajmuje Jean-Luc Angrand, historyk francusko-senegalskiego pochodzenia, który podkreśla, że zarówno pozycja wyspy, jak i mit „drzwi bez powrotu” zostały wymyślone na potrzeby turystyki pod koniec XIX w., a Gorée była jedynie ośrodkiem wewnętrznego handlu niewolnikami (Bocoum, Toulhier 2013). Jednocześnie warto podkreślić, że zarówno w mediach, jak i dyskursie naukowym pojawiają się głosy, że nie ma podstaw by kwestionować tak istotną pozycję wyspy. Powyższe stanowisko prezentują między innymi autorzy senegalscy – historyk Momar Mbaye oraz dziennikarz Moussa Diop²⁹. Podkreślają oni, że fala krytyki wobec roli Gorée związana jest z nurtem rewizjonistycznym, a ze względu na istotne braki w prowadzonych badaniach nie można uznać jej za właściwie uzasadnioną.

Pomimo, iż dyskusja dotycząca wkładu Wyspy Gorée w transatlantycki handel niewolnikami nie została jednoznacznie rozstrzygnięta, określenie UNESCO mówiące o największym ośrodku niewolniczym w Afryce budzi wiele zastrzeżeń. Jeżeli historycy, których większość neguje rzekomy dominujący udział Gorée w machinie niewolnictwa, mają słuszość (co wydaje się wielce prawdopodobne), wówczas można wywnioskować, że UNESCO przyczyniła się (trudno jednoznacznie stwierdzić, czy świadomie) do utrwalenia fałszywego wizerunku miejsca. Ponieważ wyspa została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa prawie 40 lat temu i od początku stanowiła symbol, który odwiedziły miliony turystów (dokładne dane nie są znane), może się okazać, że na rozpowszechnienie rzeczywistych informacji o liczbie niewolników, którzy przetoczyli się przez wyspę i na odwrócenie fałszywego wizerunku miejsca może być już za późno. Zwłaszcza, że pomimo oprotowania przez świat nauki stwierdzenia o „największym ośrodku handlu niewolnikami w Afryce”, UNESCO do dziś nie zmieniła swojego stanowiska³⁰. Co więcej, zdjęcia papieża oraz amerykańskich prezydentów (przede wszystkim Baracka Obamy, z rąk jego afrykańskich korzeni) modlących się w celi „Domu

²⁸ Imperium francuskie było pierwszym, które zakazało niewolnictwa (w 1794 roku) w wyniku rewolucji francuskiej. Nie mniej jednak w latach 1802-1815 Napoleon Bonaparte wznowił handel ludźmi, choć nie na taką skalę jak to miało miejsce wcześniej, zwłaszcza, że w 1807 roku procedurę zakazano także w imperium brytyjskim (największym wówczas imperium kolonialnym świata).

²⁹ <http://www.huffingtonpost.fr/moussa-diop/maison-des-esclaves-de-goree-les-manquements-de-jean-luc-angrand/> (dostęp 30.11.2016)

³⁰ W 2004 roku w dzienniku *Daily Press* ukazał się artykuł, w którym przytaczano słowa rzeczniczki UNESCO Edmunda Moskala mówiącego – „Jesteśmy przekonani, że Dom Niewolników miał coś wspólnego z handlem niewolnikami” – <http://www.dailypress.com/bal-slavery0630-story.html> (dostęp 05.05.2016)

Niewolników” są szczególnym bodźcem zachęcającym do wizyty na Wyspie Gorée. Dotyczy to zwłaszcza diaspory afrykańskiej rozproszonej po całym świecie oraz afroamerykanów zamieszkujących Stany Zjednoczone. Ludzie ci, szukając swych korzeni i tożsamości, chętnie podróżują do miejsc pamięci związanych z niewolnictwem na kontynencie afrykańskim. Jeśli okazałoby się, że „mit” Gorée jest jedynie swego rodzaju „bańką” pompowaną od czterech dekad, jej ewentualne pęknięcie z pewnością nie przyniosłoby pożądaných efektów ani UNESCO, ani władzom Senegalu czerpiącym zyski z turystyki.

Przykład Wyspy Gorée pokazuje ile kontrowersji budzić może umieszczenie danego obiektu na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO bez uprzedniego dogłębnego przeanalizowania faktów. Organizacja z racji braku autorefleksyjnego podejścia do własnych decyzji, naraża się na krytykę związaną z powielaniem fałszywych stereotypów oraz stymulowaniem ruchu turystycznego do miejsc, których historia jest inna od tej powszechnie prezentowanej. Bliskie i dobre stosunki pomiędzy Francją (gdzie mieści się siedziba UNESCO), Stanami Zjednoczonymi (największym donatorem UNESCO) a Senegalem (uważanym za stabilnego i najbardziej zaufanego sojusznika Zachodu w regionie), dodatkowo wzbudzają obawy o polityczność decyzji jaką było zbyt pociągające wpisanie Wyspy Gorée na listę UNESCO już w pierwszym roku jej powstania (nie bez związku pozostają tutaj także wspomniane wyżej wizyty amerykańskich prezydentów w „Domu Niewolników”). Sam *Slave House*, który jest jednym z lepiej zachowanych budynków na wyspie stał się współcześnie bardziej „emocjonalnym sanktuarium, niż poważnym muzeum”³¹, co potwierdzają również obserwacje terenowe prowadzone przez autorów w lutym 2016 roku.

Przykład drugi – Wyspa Saint-Louis

Rozważania dotyczące kolejnego obiektu, wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w grudniu 2000 roku, warto rozpocząć od zwrócenia uwagi na samą jego nazwę. W 1659 roku na wyspie N’Dar, zlokalizowanej u ujścia rzeki Senegal do Oceanu Atlantyckiego, powstała francuska faktoria Saint-Louis, która w późniejszym okresie, wraz z rozwojem osady, dała nazwę całemu miastu (Sinou 1993). Obejmowało ono zarówno samą wyspę, stanowiącą centrum osadnictwa francuskiego, jak również położoną na zachód od niej mierzęgę Langue de Barbarie oraz część lądową – Village de Sor. Na Liście Światowego Dziedzictwa obiekt widnieje jako Wyspa Saint-Louis (ang. Island of Saint-Louis)³². W rzeczywistości jednak wyspa objęta przez Konwencję UNESCO nosi nazwę N’Dar wywodzącą się z języka wolof. Nazwa Saint-Louis odnosi się zaś do całego miasta i jej użycie w odniesieniu do samej tylko wyspy jest nieprecyzyjne. Ponadto, zgodnie z informacjami zamieszczonymi na oficjalnej stronie UNESCO „Wyspa Saint-Louis jest dawną stolicą Francuskiej Afryki Zachodniej”³³. Po raz kolejny należy podkreślić,

³¹ <http://www.h-net.org/~africa/threads/goree.html> (dostęp 22.06.2016)

³² <http://whc.unesco.org/en/list/956/> (dostęp 28.06.2016)

³³ <http://whc.unesco.org/en/list/956/> (dostęp 28.06.2016)

że sama wyspa (choć stanowiła centrum miasta, w którym znajdowały się najważniejsze budynki administracji kolonialnej) funkcji takiej nie pełniła, bowiem stolicą Francuskiej Afryki Zachodniej w latach 1895-1902 oraz kolonii Senegal w latach 1904-1958 było całe miasto Saint-Louis. Komitet Światowego Dziedzictwa posługuje się również określeniem „historyczne miasto Saint-Louis” (ang. the historic town of Saint-Louis), które w kontekście poprawności historycznej oraz geograficznej wydaje się najbardziej właściwe. Uzasadnieniem jego użycia może być fakt, iż na wyspie N’Dar zlokalizowana jest najstarsza, historyczna część miasta Saint-Louis i to ona, nie zaś całe miasto, stanowi dziś światowe dziedzictwo. Pomimo niekonsekwencji UNESCO i stosowania przez nią zamiennie różnych znaczeniowo określeń w stosunku do jednego miejsca, autorzy artykułu zdecydowali się na korzystanie z dwóch poprawnych ich zdaniem nazw – historyczne miasto Saint-Louis oraz wyspa N’Dar.

Powody, dla których Komitet UNESCO uznał wyspę N’Dar za obiekt światowego dziedzictwa budzą zdecydowanie mniej wątpliwości. Według UNESCO wyspa stanowi miejsce o unikalnej tożsamości i wyglądzie, na które składają się regularny układ ulic, system nabrzeży i charakterystyczna architektura kolonialna³⁴. Ponadto, ze względu na swoje specyficzne położenie geograficzne między dwiema odnogami rzeki Senegal, którą od Oceanu Atlantyckiego oddziela jedynie wąska mierzeja Langue de Barbarie, wyspa nazwana została „subtelny małżeństwem lądu i wody”³⁵. Fakt, iż obiekt został uznany za światowe dziedzictwo dopiero w 2000 roku, czyli po 22 latach od powstania Listy UNESCO, (podczas gdy Wyspa Gorée widniała na niej od samego początku), może być zaskakujący. Wynika to jednak, z opieszałości władz Senegalu, które dopiero w 1998 roku zwróciły się do UNESCO z prośbą o wsparcie w przygotowaniu do wpisu obiektu na Listę Światowego Dziedzictwa. W 1999 roku minister kultury Senegalu sformułował oficjalny wniosek do Komitetu. Następnie grupa ekspercka UNESCO wraz z przedstawicielami senegalskimi wypracowała nominację dla wyspy³⁶.

Zgodnie z kryterium I, na którego podstawie obiekt został wpisany na Listę, „wyspa eksponuje ważną wymianę (ponadczasowych – przyp. aut.) wartości i wpływa na rozwój edukacji, kultury, architektury oraz rzemiosła (...) w dużej części Afryki Zachodniej”³⁷. N’Dar pełniła bardzo ważną rolę w handlu niewolnikami, gumą arabską, a także złotem i innymi towarami od początków swego istnienia. Ponadto, stanowiła centrum miasta Saint-Louis, które ze względu na wiodącą funkcję administracyjną i gospodarczą posiadało dominującą pozycję w całym regionie. Na dynamiczny rozwój osady w pierwszej połowie XIX wieku wpłynęła intensyfikacja działań francuskich w obszarze Senegambii wymuszona wzrostem rywalizacji pomiędzy europejskimi imperiami o ziemię w Afryce Zachodniej. Po skutkowało to wzrostem liczby żołnierzy stacjonujących na wyspie. Ponadto wiek

³⁴ <http://whc.unesco.org/en/list/956/> (dostęp 28.06.2016)

³⁵ Ibidem.

³⁶ <http://whc.unesco.org/en/activities/33/> (dostęp 28.06.2016)

³⁷ <http://whc.unesco.org/en/list/956/> (dostęp 28.06.2016)

XIX to w regionie początek masowej produkcji orzeszków ziemnych przeznaczonych na eksport. Zapotrzebowanie na pracowników wywołało migracje ludności autochtonicznej z głębi interioru w okolice osady (Sinou 1993, za Górna i in. 2016). Pomimo, iż w XIX wieku w granice administracyjne miasta Saint-Louis włączono okoliczne wsie – Village de Liberté, N'Dar Toute, Guet N'Dar oraz Village de Sor, to sama wyspa N'Dar w dalszym ciągu pełniła dominującą rolę i stanowiła główny obszar koncentracji osadnictwa europejskiego (Sinou 1993, za Górna i in. 2016). Według UNESCO była ona pierwszym swego rodzaju „laboratorium nowego, innego społeczeństwa, składającego się z mieszanki kulturowej”³⁸. UNESCO posuwa się, jednak jeszcze dalej, nazywając wyspę miejscem, które „przyczyniło się do narodzin nowego humanizmu”³⁹. W rzeczy samej wyspa N'Dar była obszarem zamieszkiwanym przez Europejczyków, ludność autochtoniczną, a także Maurów z obszarów dzisiejszej Mauretanii. Ponadto, stanowiła miejsce przenikania się dwóch religii – chrześcijaństwa i islamu. Dziś efektem tego w przestrzeni miejskiej są zlokalizowane w niewielkiej odległości od siebie i chętnie odwiedzane przez turystów katolicka katedra oraz meczet. Niewątpliwie w ciągu trzech stuleci – od założenia miasta do uzyskania przez Senegal niepodległości (1659-1960) – doszło tutaj do wytworzenia się zróżnicowanego wewnętrznie społeczeństwa. Nie można jednak zapominać, iż ukształtowane tu złożone stosunki społeczne opierały się na dominacji europejskiej i wyzysku ludności lokalnej. Założenie factorii Saint-Louis związane było w dużej mierze z rozwijającym się w XVIII wieku transatlantycznym handlem niewolnikami. Pomnik gubernatora Louisa Faidherbe (fot. 4a) oraz koszary francuskiej armii w samym centrum wyspy, które do dzisiaj stanowią jeden z głównych punktów na trasie zorganizowanych wycieczek turystycznych, wymownie przypominają o tym, kto w kolonialnym Saint-Louis dzierżył władzę. Innym materialnym wyrazem stosunków społecznych, w których dominowali Europejczycy, jest opuszczony budynek sierocińca przeznaczonego niegdyś dla dzieci pochodzących z nieformalnych związków przedstawicieli francuskich elit i miejscowych kobiet (fot. 4b). W obliczu powyższych przykładów, stwierdzenie „nowy humanizm” użyte przez UNESCO wydaje się wysoce niewłaściwe. Niemniej jednak, niezaprzeczalnym pozostaje fakt, iż działalność Francuzów, która koncentrowała się m.in. na obszarze dzisiejszej wyspy N'Dar miała istotny wpływ na kulturę, edukację, a przede wszystkim na architekturę.

Zgodnie z IV kryterium UNESCO, wyspa stanowi „wybitny przykład miasta kolonialnego”⁴⁰. Pierwotny plan urbanistyczny, ulice przecinające się pod kątem prostym, system nadbrzeży, a przede wszystkim styl architektoniczny niewątpliwie świadczą o kolonialnej przeszłości części historycznej Saint-Louis. Dobrze zachowane portugalskie niskie domy (fr. *portuguese maison basse*), budynki z balkonami i galeriami (fot. 6b), Most Faidherbe zaprojektowany przez Gustave’a Eiffela (fot. 5a), obiekty administracyjne jak np. Pałac Gubernatora (fot. 5b), obiekty

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

militarne np. koszary wojskowe (fr. *Rognat Casernes*) czy obiekty sakralne np. chrześcijańska katedra, tworząc zwartą przestrzeń, zachęcając turystów do odwiedzenia Saint-Louis. Ciekawym materialnym przykładem hybrydyzacji kulturowej, stanowiącej o wartości wyspy N'Dar jest Wielki Meczet (fr. *Grande Mosque*) zlokalizowany w północnej części wyspy. Został on zbudowany na wzór zachodni w latach 1844-1847, a wyglądem przypomina raczej wspomnianą wcześniej chrześcijańską katedrę lub europejski ratusz z wieżą zegarową niż typowy meczet (fot. 6a).

Wyspa N'Dar ze względu na walory estetyczne architektury oraz kolonialną przeszłość stanowi główną atrakcję turystyczną Saint-Louis. Dowodzą tego zarówno obserwacje terenowe oraz fakt, iż osiem z dziewięciu atrakcji Saint-Louis wymienionych w przewodniku Lonely Planet po Afryce Zachodniej (Sieg 2013) zlokalizowanych jest właśnie w obrębie starówki. Ponadto, autorzy przewodnika, zazwyczaj pomijający fakt istnienia danych obiektów na Liście UNESCO, tutaj wspominają o tym już w pierwszym akapicie. Co prawda, jest to jedyna informacja na ten temat, jednak może ona istotnie wpłynąć na sposób postrzegania historycznego miasta Saint-Louis przez turystów.

Poddając analizie obiekty wpisane na Listę UNESCO, należy również zwrócić uwagę na czynniki im zagrażające. Istotnym problemem historycznego miasta Saint-Louis są z jednej strony ekstremalne zjawiska pogodowe (chodzi tu przede wszystkim o powodzie na rzece Senegal)⁴¹, które mogą prowadzić do zniszczeń architektury, z drugiej zaś presja urbanistyczna⁴². Wzrastająca liczba ludności miasta stanowi zagrożenie dla wyspy. Według UNESCO, wdrażanie masterplanu urbanistycznego regulującego kwestie osadnicze powinno pomóc w ograniczeniu negatywnych efektów niekontrolowanej urbanizacji. Ponadto w 2007 roku Organizacja rozszerzyła strefę buforową wokół wyspy, w celu zwiększenia efektywności jej ochrony⁴³. A. Sow (2011) zwraca jednak uwagę na fakt, iż wpisanie wyspy N'Dar na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO nie powstrzymało rozwoju przestrzennego miasta ani zachodzących wśród jego mieszkańców przemian społecznych. Już pod koniec lat 50. XX wieku przeniesienie sił politycznych i ekonomicznych do Dakaru wywołało bardzo wyraźny odpływ elit Saint-Louis, przez co dawna stolica stała się jedynie „prowincjonalnym miasteczkiem” na północy kraju (Sow 2011). Przez kolejne dekady po odzyskaniu niepodległości w obrębie samego miasta dochodziło do diametralnych przemian, które są widoczne obecnie. Przede wszystkim obserwuje się utratę dominującej roli wyspy N'Dar na rzecz reszty aglomeracji i obszarów peryferyjnych Saint-Louis, w których dochodzi do intensywnego rozwoju przestrzennego i demograficznego (Sow 2011). Historyczna część miasta, niegdyś stanowiąca jego biegun wzrostu, dzisiaj doświadcza poważnych zniszczeń infrastrukturalnych. Dla odwiedzającego starówkę turysty

⁴¹Wybudowanie tamy Diama w górnej części rzeki Senegal w 1986 roku sprawiło, że obszary położone poniżej (m.in. Saint-Louis) są szczególnie narażone na ekstremalne stany wód. (https://en.wikipedia.org/wiki/Diama_Dam - dostęp 26.06.2016)

⁴²<http://whc.unesco.org/en/list/956/> (dostęp 28.06.2016)

⁴³ Ibidem.

4a

4b

Fot. 4 a i b. Pomnik Gubernatora Louisa Faidherbe zlokalizowany na Placu Faidherbe w centralnej części wyspy N'Dar (po lewej). Dawny sierociniec przeznaczony dla pierwszych mulatów urodzonych na wyspie (po prawej)

Photography 4 a and b. Monument of Governor Louis Faidherbe located on Faidherbe Square in the center of N'Dar Island (left). Former orphanage intended for first mulattos born on the Island (right)

Źródło: Fot. Krzysztof Górny, luty 2016

5a

5b

Fot. 5 a i b. Most Faidherbe łączący stały ląd z wyspą N'Dar – jedna z głównych atrakcji turystycznych miasta Saint-Louis (po lewej). Pałac Gubernatora Faidherbe zaprojektowany 1830 roku (po prawej)

Photography 5 a and b. Faidherbe Bridge connecting mainland with N'Dar Island – one of the main tourist attractions of Saint-Louis (left). Governor Faidherbe's Palace designed in 1830 (right)

Źródło: Fot. Krzysztof Górny, luty 2016

może ona wydać się zaniedbana i opuszczona, jakby główny nurt życia Saint-Louis przeniósł się na obszary od niej oddalone. Według A. Sow (2011), aż 61% budynków mieszkalnych zlokalizowanych na wyspie N'Dar pochodzi z XIX wieku. Niepoddane odpowiednim zabiegom renowacyjnym i konserwacyjnym albo popadają w ruinę i są opuszczane przez mieszkańców, albo tracą swoją dawną funkcję, najczęściej właśnie na rzecz turystyki (część budynków przekształcana jest na hotele)(fot. 7a,b). A. Sow (2011) podkreśla też, że problem dodatkowo stanowią niekorzystne warunki naturalne oraz niejasne prawo własności gruntów utrudniające rozpoczęcie prac renowacyjnych. Ponadto, prowadzone dotąd analizy dowodzą, że w obrębie miasta dochodzi do swego rodzaju zaniku miasta europejskiego na rzecz nowego modelu miasta senegalskiego, który kształtował się przez prawie 60 lat niepodległości (Sow 2011). Warto również zwrócić uwagę na fakt, że mieszkańcy miasta nie akceptują stylu kolonialnego, dystansując się od niego i uważając go za zakotwiczony w przeszłości. Można więc zastanawiać się, czy decyzja o wpisaniu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO jedynie niewielkiej części Saint-Louis w postaci wyspy N'Dar nie wpływa dzisiaj negatywnie na integralność terytorialną miasta. Wydaje się bowiem, że władze lokalne nie podejmują wyzwań stawianych przez UNESCO i nie prowadzą odpowiednich zabiegów, mających na celu poprawę wizerunku wyspy oraz włączenie jej w nurt współczesnego rozwoju Saint-Louis. Można również zaryzykować stwierdzenie, iż wpisanie samej wyspy na Listę UNESCO okazuje się decyzją niedostosowaną do aspiracji zmieniającego się społeczeństwa i nieodpowiadającą, zupełnie różnemu od europejskiego, kontekstowi kulturowemu (ibidem). Konflikt interesów, w którym z jednej strony UNESCO dąży do zachowania zabytkowego stylu Wyspy N'Dar, a z drugiej społeczność lokalna dąży do jego zmiany może okazać się niezwykle trudna w rozwiązaniu.

Podsumowując, wyspa N'Dar stanowi niewątpliwie dziedzictwo na skalę międzynarodową. Przez swoją niepowtarzalną atmosferę minionej epoki, prawie niezmienną od czasów kolonialnych architekturę oraz hybrydalną tożsamość, jest ona ważną atrakcją turystyczną na mapie Senegalu. Odwiedzający wyspę może odnieść wrażenie, że czas stanął tu w miejscu, gdyż historyczne miasto Saint-Louis rzeczywiście przypomina dziś swoisty „skansen”(ibidem). Niemniej jednak, presja urbanistyczna i intensywne przemiany społeczne, choć nieuniknione, zagrażają unikalnemu charakterowi wyspy. Co więcej, niedostosowana do wciąż rosnących wymagań przyjezdnych infrastruktura (hotele, restauracje etc.) przy jednoczesnym pogarszającym się stanie zabytków mogą w najbliższym czasie doprowadzić do spadku zainteresowania turystów tym obiektem.

Przykład trzeci – Delta Saloum

7 lipca 2011 roku, podczas 35 sesji, obradujący w Paryżu Komitet Światowego Dziedzictwa (ang. *World Heritage Committee*) podjął decyzję o wpisaniu Deltę Saloum na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO⁴⁴. Obszar o powierzchni

⁴⁴ <http://whc.unesco.org/archive/2011/whc11-35com-5Fe.pdf>. (dostęp 02.05.2016)

6a

6b

Fot. 6 a i b. Wielki Meczet, którego wygląd łączy tradycyjne budownictwo islamu z architekturą europejską (po lewej). Przykład kolonialnej architektury domów mieszkalnych w Saint-Louis (po prawej)

Photography 6 a and b. The Great Mosque, whose appearance combines traditional islamic and Western architecture (left). The example of colonial architecture of Saint-Louis (right)

Źródło: Fot. Ada Górna, luty 2016

7a

7b

Fot. 7 a i b. Ruiny budynku w historycznej części miasta Saint-Louis (po lewej). Odsztaurowany budynek zamieniony w hotel (po prawej)

Photography 7 a and b. Collapsed building in the historic town of Saint-Louis (left). Renovated building that has been turned into a hotel (right)

Źródło: Fot. Krzysztof Górny, luty 2016

145 811 ha, obejmujący tereny rozległej delty łączącej ujścia trzech rzek (Saloum, Diombos oraz Sine) do Oceanu Atlantyckiego, położony jest w środkowym Senegalu, w prowincji Fatick nieopodal granicy z Gambią⁴⁵. W 2011 roku obiekt stał się szóstym senegalskim miejscem wpisanym na Listę.

Delta, jako obiekt będący efektem działalności sił przyrody przy pierwszym skojarzeniu może zostać mylnie przyjęta za obszar dziedzictwa przyrodniczego. Jednak przez Komitet UNESCO Delta Saloum została określona jako dziedzictwo kulturowe, a uściślając, jako krajobraz kulturowy. Dano w ten sposób wyraz uznania unikatowym w skali całej Afryki Zachodniej śladom działalności człowieka, szacowanym na trwające tu nieustannie od ponad 2 tys. lat. Działalność ta pozostaje do dzisiaj w nierozdzielnych związkach i pod silnym wpływem środowiska przyrodniczego nadmorskich obszarów podmokłych.

Aby dokładnie zrozumieć na czym polega dostrzeżona przez UNESCO wyjątkowość opisywanego krajobrazu kulturowego, warto przyjrzeć się definiowaniu tego pojęcia. Termin krajobraz kulturowy (ang. *cultural landscape*) został wprowadzony do Konwencji Światowego Dziedzictwa na 16 sesji Komitetu UNESCO w Santa Fé (Stany Zjednoczone) w 1992 roku. Uczyniło to Konwencję pierwszym międzynarodowym instrumentem do uznawania i ochrony tego typu krajobrazu⁴⁶. W ciągu następujących 24 lat na liście umieszczono 89 obiektów określonych tym mianem^{47,48}. Dokładna definicja (sprecyzowana w artykule pierwszym Konwencji) mówi, że krajobraz kulturowy odnosi się do „wspólnego dzieła powstałego w wyniku wzajemnego oddziaływania natury i człowieka”⁴⁹. Dalej czytamy, że krajobraz kulturowy stanowi „ilustrację ewolucji społeczeństwa ludzkiego i jego osadnictwa, będących pod wpływem fizycznych ograniczeń i/lub możliwości oferowanych przez środowisko przyrodnicze, a także pod wpływem tak wewnętrznych, jak i zewnętrznych sił wynikających z nieustannie zachodzących zmian społecznych, ekonomicznych oraz kulturowych”⁵⁰. Generalnie termin ten obejmuje różnorodność form stanowiących przejawy współdziałania człowieka i środowiska naturalnego. Za konkretny przykład takiej interakcji podawane są przede wszystkim techniki zrównoważonego użytkowania gruntów, z uwzględnieniem cech i ograniczeń środowiskowych oraz więzi duchowej, jaka zawiązuje się pomiędzy człowiekiem a żywiącą go ziemią. W końcowych zapisach znaleźć można fragmenty zwracające uwagę na istotność ochrony krajobrazu kulturowego ze względu na jego przydatność w poszukiwaniu metod gospodarowania zasobami natury, przy jednoczesnym zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju i ochrony bioróżnorodności⁵¹.

⁴⁵ Poza obszarem głównym wyznaczono także strefę buforową o powierzchni 78 842 ha.

⁴⁶ <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/> (dostęp 13.05.2016)

⁴⁷ Stan na grudzień 2016.

⁴⁸ Dla przykładu w Polsce za obiekty krajobrazu kulturowego uznano Kalwarię Zebrzydowską i Park Mużakowski (jeden z 4 tego typu obiektów transgranicznych na świecie). Wpisano je na Listę odpowiednio w 1999 i 2004 roku.

⁴⁹ <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/> (dostęp 13.05.2016)

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

Obszar Delt Saloum zdaje się całkowicie mieścić w przedstawionych wyżej kryteriach. Jak już wspomniano, pierwsze ślady osadnictwa na tych obszarach datuje się na ponad 2000 lat temu⁵². Badania archeologiczne wykazały, że jest to przykład jednego z najtrwalszych przejawów osadnictwa w regionie Afryki Zachodniej, bowiem trwa ono do dzisiaj, nieprzerwanie – od początków naszej ery⁵³. Działalność człowieka przybrała tutaj głównie charakter gospodarki zbieracko-łowieckiej, opartej na pozyskiwaniu mięczaków (np. ostryg) porastających korzenie mangrowców oraz na rybołówstwie gatunków fauny oceanicznej migrującej w górę rzek na tarło.

Warto zaznaczyć, że w skład obszaru objętego Listą Światowego Dziedzictwa wchodzi również Park Narodowy Delta du Saloum, który powstał w 1976 roku. Na 76 000 ha (około 52% pow. rezerwatu UNESCO), objętych również listą Rezerwatów Biosfery, chronione są: środowisko morskie (61 000 ha), lasy namorzynowe i słonolubna pokrywa roślinna (7000 ha) oraz obszary leśne i sawannowe (8 000 ha). Szczególnie istotnym powodem determinującym ustanowienie obszaru ochrony przyrody w tym miejscu, jest położenie parku na Wschodnio-Atlantyckim Ptasim Szlaku Migracyjnym (ang. *East Atlantic Flyway*) oraz związane z tym zimowania wielu chronionych gatunków ptaków, jak na przykład: rybitwy królewskiej (*Thalasseus maximus*), warzęchy zwyczajnej (*Platalea leucorodia*), biegusa krzyżodziobego (*Calidris ferruginea*) czy kamusznika (*Arenaria interpres*). To właśnie walory przyrodnicze stanowią o atrakcyjności turystycznej regionu i choć UNESCO objęło swym patronatem cały obszar Delt ze względu na walory krajozrazu kulturowego, to głównym powodem koncentracji ruchu turystycznego pozostają aspekty przyrodnicze, a nade wszystko możliwość *birdwatchingu*⁵⁴ i wędkarstwa sportowego (fot. 8a,b).

Choć walory przyrodnicze stanowią bezsprzecznie jeden z najważniejszych aspektów decydujących o odwiedzaniu parku przez turystów (wskazują na to obserwacje terenowe prowadzone przez autorów), to jak już wspomniano, UNESCO nadało Delcie Saloum rangę dziedzictwa kulturowego. Zastanawiać może fakt, dlaczego nie zdecydowano się na przyznanie obszarowi szerszego statusu – obiektu dziedzictwa kulturowo-przyrodniczego. Wynika to zapewne z niedostatecznej unikatowości przyrodniczej parku, chociażby względem Parku Narodowego Oiseaux du Djoudj znajdującego się w północnym Senegal przy granicy z Mauretanią, gdzie doceniono przede wszystkim szczególne walory dziedzictwa przyrodniczego. Co więcej, sama UNESCO niechętnie przyznaje uznanym przez siebie obszarom miano dziedzictwa mieszanego, kulturowo-przyrodniczego (na 1052 obiekty

⁵² <http://whc.unesco.org/en/list/1359> (dostęp 02.05.2016)

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Termin ten pochodzi z języka angielskiego, gdzie *bird watching* oznacza obserwację ptaków (w języku polskim funkcjonuje jeszcze termin ptasiarstwo i należy go rozumieć „jako formę rekreacji polegającą na obserwacji ptaków w ich naturalnych siedliskach własnymi oczyma lub za pomocą przyrządów optycznych takich, jak: lornetki, teleskopy, teleobiektywy” (Janeczko, Anderwald 2011, s. 308).

na liście tylko 35 ma taki charakter⁵⁵), co również w pewien sposób tłumaczy status Delty Saloum.

Powracając do kwestii atrakcyjności turystycznej omawianego obszaru, należy zwrócić uwagę na to, w jaki sposób Komitet argumentuje zasadność umieszczenia Delty Saloum w gronie obiektów światowego dziedzictwa kulturowego. Za szczególne walory delty uznano przede wszystkim „pozostałości po wielowiekowym osadnictwie i gospodarowaniu człowiekiem na tym obszarze”⁵⁶. Wśród nich na największą uwagę zasługuje 218 kopców (niektóre z nich długością przekraczają 100 m), wznoszonych przez ludzi latami z muszli mięczaków, zbieranych w lasach namorzynowych porastających kanały rozległej delty. Co więcej, na całym obszarze parku odkryto 28 kurhanów, w których znaleziono liczne artefakty świadczące o zróżnicowaniu kultur zamieszkujących deltę w różnych okresach. Tworzenie przez osadników niekiedy całych wysp, zbudowanych z muszli, wpłynęło z kolei na stabilizację gruntu i trwale skanalizowanie niektórych odnóg delty. To właśnie falistość form rzeźby terenu, będąca z jednej strony efektem działalności ludzkiej, a z drugiej oddziaływania procesów przyrodniczych, a także reprezentatywna dla regionu szata roślinna (głównie mangrowce i liczne baobaby, pod którymi tradycyjne grzebano zmarłych) stanowią o specyfice powstałego w tym miejscu krajobrazu kulturowego⁵⁷ (fot. 9a,b).

Spośród dziesięciu kryteriów, na podstawie których UNESCO określa unikatowość obiektów z Listy, Delta Saloum otrzymała kryteria nr III, IV i V⁵⁸. W uzasadnieniu do kryterium III, podkreślono „dobrze zachowane kopce pogrzebowe stanowiące wyjątkowe świadectwo nadmorskiego stylu życia w subtropikalnym środowisku Sahelu”⁵⁹. IV kryterium uzasadniono szczególną trwałością „ponad 2000-letniego procesu kulturowego, efektem którego jest system stabilnych wysepek”, oraz „powstały krajobraz, ilustrujący długi okres historii osadnictwa wzdłuż zachodnich wybrzeży Afryki”⁶⁰. Nadanie V kryterium argumentowano natomiast wyjątkowością Delty Saloum, jako obszaru reprezentującego tradycyjne osadnictwo, którego „styl życia i zrównoważony rozwój, oparte są na rybołówstwie oraz gromadzeniu muszli mięczaków, zachodzący w synergii ze środowiskiem naturalnym”⁶¹. Podsumowując, można powiedzieć, że o wyjątkowości analizowanego obszaru stanowi rysujące się tutaj świadectwo interakcji pomiędzy środowiskiem naturalnym o wysokiej różnorodności biologicznej a długotrwałym procesem rozwoju osadnictwa ludzkiego.

Idąc tym tropem można zakładać, że turyści odwiedzający Deltę Saloum skupią swą uwagę zarówno na walorach środowiska przyrodniczego, jak i (a może przede wszystkim) na świadectwach wielowiekowej bytności człowieka na tym

⁵⁵ <http://whc.unesco.org/en/list/&order=region> (dostęp 18.07.2016)

⁵⁶ <http://whc.unesco.org/en/list/1359> (dostęp 02.05.2016)

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

8a

8b

Fot. 8 a i b. Mangrowce porastające brzegi jednej z odnóg delty rzeki Saloum w rezerwacie biosfery Delta du Saloum (po lewej). Łodzie rzeczne z napędem motorowym służące turystom chcącym skorzystać z możliwości birdwatchingu, przystosowane do ich potrzeb – posiadające chociażby zadaszenie, chroniące przed nadmiernym promieniowaniem słonecznym (po prawej).

Photography 8 a and b. Mangroves growing on banks of one of the branches of the Saloum River in Biosphere Reserve Delta du Saloum (left). River motor boats for tourists who want to benefit from birdwatching.. Boats are adapted to their needs – they are equipped with a roof protecting against excessive solar radiation (right).

Źródło: fot. Krzysztof Górny, luty 2016

9a

9b

Fot. 9 a i b. Śródrzeczna wyspa (po lewej) powstała wskutek nagromadzenia muszli. Delta Saloum jest miejscem, w którym powstał jeden z najstarszych w Afryce systemów zbierania i przetwarzania mięczaków. Poławianie ryb metodą rzucania sieci z brzegu rzeki (po prawej) stanowi tradycyjną metodę rybołówstwa praktykowaną do dzisiaj. Powyższe cechy stanowią element krajobrazu kulturowego regionu docenionego przez UNESCO

Photography 9 a and b. Island in the middle of the river (left), built of shells. Saloum Delta is a place where people have developed one of the oldest systems of collecting and processing shellfish in Africa. Bank fishing (on the right) is a traditional method of fishing practiced until today. All these features constitute elements of the region's cultural landscape, awarded by UNESCO

Źródło: fot. Krzysztof Górny, luty 2016

obszarze. Tymczasem, jak wykazały obserwacje terenowe, podjęte przez autorów, walory kulturowe stanowią marginalny czynnik przyciągający turystów do rezerwatu. Wielu z nich nie jest świadoma przeszłości odwiedzanego miejsca. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy szukać m.in. w przewodnikach turystycznych i opisach wycieczek organizowanych przez biura podróży oraz stosunkowo niedawnym wpisie miejsca na Listę Światowego Dziedzictwa.

W prestiżowym przewodniku Lonely Planet po krajach Aryki Zachodniej⁶², Delcie Saloum poświęcono jeden tzw. *box* (Sieg 2013, s. 336). Podawane informacje dotyczą jednak tylko przyrodniczych walorów opisywanego obiektu. W nagłówku umieszczono informację, że główną atrakcją jest tu *birdwatching*, a park narodowy słynie z lasów mangrowych, lagun i piaszczystych wysp. Szczególnie dziwi ostatnie stwierdzenie, bowiem, jak już wspomniano, większość z wysp w rezerwacie zbudowana jest z muszli i skorup, a nie z piasku. Jedyne nawiązanie do wysp muszlowych występuje w kontekście wymienienia największej z nich – Diorom Boumag, która choć „jest starożytnym kopcem z muszli” (Sieg 2013, s. 336) jest jedynie określona jako „dobre miejsce widokowe do rozpoczęcia obserwacji ptactwa” (Sieg 2013, s. 336). O jej genezie związanej z działalnością człowieka nie wspomniano. Autorzy przewodnika podkreślają, że Park Narodowy Delta du Saloum jest drugim największym w Senegalu, jednak nie wspominają o włączeniu go w obszar wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Jako pozostałe walory, które turysta powinien wziąć pod uwagę przy zwiedzaniu obiektu, podano różnorodność gatunkową ptaków oraz występowanie siedlisk innych przedstawicieli fauny, np. guźców i koczokodanów. Choć w tekście pojawia się stwierdzenie „urozmaicony krajobraz” (Sieg 2013, s. 336), odnosi się ono jedynie do aspektów przyrodniczych. Kwestie kulturowości zostały tutaj przemilczane.

Kolejnym świadectwem pomijania wyróżnionych przez Komitet UNESCO aspektów dziedzictwa kulturowego są opisy planów wycieczek po Gambii i Senegalu, jakie znajdują się w ofercie Rainbow Tours – jedyne w Polsce biura podróży posiadające w swej ofercie wycieczki do ww. państw z bezpośrednim przelotem z Warszawy i obsługą polskiego pilota na miejscu. W katalogu podróży proponowanych na sezon 2015/16 (Rainbow Tours 2015) jedna z tras wycieczek objazdowych o tytule „Senegambia – spacer z lwami” (Rainbow Tours 2015, s. 36) proponuje wizytę w Toubacoucie – mieście stanowiącym bazę wypadową do Parku Narodowego Delta du Saloum oraz „rejs łódką motorową po rzece Saloum, wśród lasów namorzynowych” (Rainbow Tours 2015, s. 36). Opis samej wycieczki jest następujący: „Popłyniemy oglądać skupiska mangrowców, które żyją w środowisku słonym filtrując wodę systemem korzeni, na których z kolei żyją kolonie ostryg. Wpłyniemy do jednej z odnóg rzeki Saloum, żeby przyjrzeć się mangrowcom z bliska. Następnie udamy się na słynącą z wiekowych drzew Wyspę Baobabów, skąd roztacza się piękna panorama rzeki Saloum” (Rainbow Tours 2015, s. 36). Turysta, który wykupi opisywaną wycieczkę do momentu przybycia na miej-

⁶² Przewodniki Lonely Planet są także dostępne na polskim rynku, który nie doczekał się jeszcze polskojęzycznego przewodnika po Senegalu.

sce najprawdopodobniej nie dowie się, że będzie zwiedzał obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Jeśli przewodnik czy też pilot oprowadzający turystę po Delcie Saloum o tym nie wspomni, istnieje duże prawdopodobieństwo, że poznanie genezy „Wyspy Baobabów”, będącej w istocie muszlowym kopcem i kurhanem oraz poznanie historii osadnictwa ludzkiego na tych terenach nie będą odwiedzającemu dane.

Brak informacji na temat faktycznej wyjątkowości Delt Saloum, związanej przede wszystkim z wykształceniem się nietypowego krajobrazu kulturowego tego regionu, nie musi jednak wynikać z niedopatrzania ze strony autorów przewodników i programów wycieczek. Autorzy takich opracowań (zwłaszcza przewodników) zazwyczaj najpierw odwiedzają dane obiekty, a dopiero potem przystępują do ich opisywania. Będąc w Senegalu mogą oni jednak nie mieć okazji żeby trafić na informacje mówiące o unikatowości Delt Saloum pod względami innymi niż te widoczne na pierwszy rzut oka, a więc związane z walorami środowiska przyrodniczego. Odwiedzając obszary Delt Saloum i okolic nie sposób bowiem natknąć się na żadne informacje mówiące o wpisaniu rezerwatu na prestiżową listę⁶³.

Wnioski płynące z analizy przypadku Delt Saloum podważają tezę o wzroście zainteresowania turystycznego miejscami, które wpisano na Listę Światowego Dziedzictwa. Jak wynika z przedstawionego przykładu, turyści mogą masowo odwiedzać dane miejsce nie znając jego pełnego oblicza i ukrytej wartości. Wyspa z muszli ostryg budowana przez kolejne pokolenia przez ponad 2000 lat, będąca jednocześnie zespołem kurhanów porośniętych baobabami, pod którymi grzebano zmarłych może być zaledwie „miejscem widokowym”, lub „wyspą słynącą z wiekowych drzew”. Zdolność do umiejętnego wyeksponowania swoich zasobów w celu zwiększenia ruchu turystycznego nie należy zatem (w tym wypadku) do mocnych stron władz Senegalu, zarówno na poziomie lokalnym, jak i centralnym. Zakładając, że nie każdy turysta oraz autor przewodników regularnie sięga do raportów UNESCO, to właśnie w gestii władz leżeć powinno zastosowanie odpowiednich zabiegów marketingowych, służących wykorzystaniu umieszczenia danego obiektu w niezwykle prestiżowym gronie, jakim jest Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO. Takie podejście mogłoby zwiększyć ruch turystyczny, a co za tym idzie przyczynić się do wzrostu dochodów ludności lokalnej, jeśli tylko ta partycypowałaby w jego obsłudze (fot. 10a,b).

Przykład czwarty – Narodowe Sanktuarium Ptactwa Djoudj

W 1981 roku Komitet UNESCO wpisał na Listę Światowego Dziedzictwa cały obszar Parku Narodowego Djoudj, nadając mu własną nazwę – Narodowe Sanktuarium Ptactwa Djoudj – podkreślając tym samym, iż swoją ochroną obejmuje on w pierwszej kolejności gniazdujące tu ptactwo. Park zlokalizowany jest w odległości około 60 km na północny-wschód od miasta Saint-Louis i zajmuje tereny podmokłe rozległego (16 tys. hektarów) rozlewiska rzeki Senegal. Według UNE-

⁶³Autorzy tekstu podczas całonocnego pobytu w Parku Narodowym Delta du Saloum (wraz z noclegiem w jednym z hoteli na jego terenie) nie natknęli się na żadną tego typu informację.

SCO, stanowi on „żywe, ale kruche sanktuarium” dla ponad 1,5 mln migrujących tu rokrocznie ptaków⁶⁴. Warto też podkreślić, iż w roku 1971 nadano mu status „obszaru podmokłego o międzynarodowym znaczeniu” wg konwencji ramsarskiej (Ly i in. 2006, s. 20).

Park Narodowy Djoudj został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa, ponieważ stanowi pierwszy położony na południe od Sahary punkt przystankowy dla licznych gatunków ptaków palearktycznych i afrotropikalnych, (np. czapli purpurowej, czapli białej, kormorana, warzęchy czerwonołicej czy pelikana różowego) odbywających migracje pomiędzy Europą a Afryką Subsaharyjską wzdłuż Wschodnio-Atlantyckiego Ptasiego Szlaku Migracyjnego⁶⁵. Jednak sanktuarium „jest czymś więcej niż tylko azylem dla ptaków migrujących”⁶⁶(fot. 11a,b). Specyficzna lokalizacja obiektu, który stanowi „oazę na środku pustyni”⁶⁷, dodatkowo podnosi jego wyjątkową wartość przyrodniczą.

Park Djoudj, ze względu na swoje specyficzne położenie narażony jest na negatywny wpływ czynników zewnętrznych. Mogą one stanowić poważne zagrożenie dla jego bioróżnorodności oraz liczebności poszczególnych gatunków gniazdującego tu ptactwa. Jako niebezpieczeństwa dla parku UNESCO w pierwszej kolejności wymienia pestycydy stosowane na okolicznych obszarach rolniczych. W niedalekiej odległości od sanktuarium prowadzone są zagraniczne (np. amerykańskie⁶⁸) inwestycje w rolnictwo, które poprzez intensyfikację działań irygacyjnych mogą dodatkowo powodować destabilizację naturalnej równowagi ekosystemu oraz zbalansowanego łańcucha pokarmowego.

Kolejnym realnym zagrożeniem dla Parku Narodowego Djoudj jest powstała na rzece Senegal zaporą Diama. Jej budowa w 1986 roku doprowadziła do poważnego zachwiania równowagi wód rzeki, co wywołało rozprzestrzenienie się inwazyjnych gatunków roślin wodnych m.in. pistii rozetkowej (łac. *Pistia stratiotes*) na obszar parku. Z kolei ich obecność stała się przyczyną obniżenia poziomu wody, a co za tym idzie – ograniczenia przestrzeni lęgowej i siedliskowej niektórych kolonii ptaków⁶⁹. Park Narodowy Djoudj okazał się ekosystemem wyjątkowo kruchym oraz podatnym na czynniki zewnętrzne. Z tego względu w latach 1984-1988 i 2000-2006 znajdował się liście zagrożonych obiektów UNESCO⁷⁰. Został z niej usunięty dopiero wtedy, gdy środki finansowe przeznaczone na ochronę biologiczną umożliwiły władzom parku wyeliminowanie zagrożenia stwarzanego przez gatunki inwazyjne⁷¹.

⁶⁴ <http://whc.unesco.org/en/list/25/> (dostęp 9.07.2016)

⁶⁵ Park jest miejscem lęgowym dla 365 gatunków ptaków (w tym 120 gatunków ptaków migrujących), oprócz przedstawicieli awifauny obszar jest również zamieszkały przez liczne populacje krokodyli i manatów (<http://whc.unesco.org/en/list/25/>, dostęp 9.07.2016).

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Na podstawie obserwacji terenowych przeprowadzonych w lutym 2016.

⁶⁹ <http://whc.unesco.org/en/list/25/> (dostęp 9.07.2016)

⁷⁰ <http://whc.unesco.org/en/news/167/> (dostęp 9.07.2016)

⁷¹ <http://whc.unesco.org/en/news/264/> (dostęp 9.07.2016)

10a

10b

Fot. 10 a i b. Przykłady infrastruktury turystycznej Delt Saloum. Jednopokojowe bungalowy w jednym z hoteli usytuowanych nad rzeką Saloum (po lewej), oraz przystań dla łodzi, którymi turyści wyruszają w rejsy po Delcie (po prawej)

Photography 10 a and b. Examples of tourist infrastructure of Saloum Delta. One-room bungalows in one of the hotels located near the Saloum river (left), and a dock for boats, from which tourists start their river cruises (right)

Źródło: fot. Krzysztof Górny, luty 2016

11a

11b

Fot. 11 a i b. Ptaki zamieszkujące obszar Parku Narodowego Djoudj: po lewej pelikan różowy (łac. *Pelecanus onocrotalus*) i po prawej kormoran (łac. *Phalacrocoracidae*)

Photography 11 a and b. Birds living in the area of the National Park of Djoudj: white pelican (left) and cormorant (right)

Źródło: fot. Krzysztof Górny, luty 2016

W kontekście atrakcyjności turystycznej Parku Narodowego Djoudj warto odnieść się do raportu opublikowanego przez IUCN w 2006 roku (Ly i in. 2006). Jego autorzy w 2003 roku przeprowadzili badania dotyczące ruchu turystycznego na terenie Sanktuarium Ptactwa. Wyniki stanowią interesujące pole analizy, zwłaszcza w odniesieniu do obserwacji terenowych poczynionych przez autorów artykułu w lutym 2016 roku, czyli 13 lat później. Raport IUCN dotyczy ruchu turystycznego oraz profilu i preferencji przyjeżdżającego do parku turysty. Zgodnie z zamieszczonymi danymi w latach 1990-2002 odnotowano wzrost liczby odwiedzających Sanktuarium Djoudj (Ly i in. 2006). Niestety, ponieważ nie opracowano podobnych danych dla lat późniejszych, określenie wielkości obecnego ruchu turystycznego nie jest możliwe.

Zgodnie z wynikami badań kwestionariuszowych zaprezentowanych w raporcie, w okresie od 29.03.2003 do 05.04.2003 88% turystów odwiedzających park stanowili Europejczycy, a głównie Francuzi (73%). Co ciekawe, znaczna większość osób przyjeżdżających do Sanktuarium (83,5%) słyszała o nim przed wizytą, a 81% przybyło do Parku kolejny raz. Oznacza to, że Park Narodowy Djoudj był na tyle atrakcyjny, że turyści z chęcią odwiedzali go ponownie. Z drugiej strony jednak, większość zwiedzających (72% respondentów) spędziła w sanktuarium mniej niż 2 godziny. Na tej podstawie można założyć, że obszar parku nie oferuje turystom wystarczającej liczby atrakcji, aby zatrzymać ich na dłużej niż standardowy czas trwania rejsu pirogą po rozlewiskach rzeki Senegal. Może to również wynikać z niedostosowania infrastruktury parku do wymagań odwiedzających. Autorzy raportu poprosili respondentów o wskazanie elementów, które według nich wymagają udoskonalenia. 35,3% z badanych podało infrastrukturę i sprzęt, 24,1% przystań, 22,6% łodzie, 13,5% recepcję i oznakowanie, a 4,5% sugerowało otwarcie sklepu i ekomuzeum (Ly i in. 2006). W kontekście tych odpowiedzi na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż ci sami respondenci w trakcie badania stwierdzili, że zapłaciliby znacznie więcej za wizytę w Parku. W pytaniach zamkniętych (o określonych możliwych odpowiedziach) mediana ceny, jaką turyści byłiby gotowi zapłacić wyniosła 18 euro, natomiast w pytaniach otwartych średnia cena wyniosła 10 euro. Jest to szczególnie interesujące, biorąc pod uwagę fakt, iż cena wstępu do parku w 2000 roku równa była 2000 FCFA, czyli około 3 euro. Podniesienie kosztów wstępu do Sanktuarium oraz związanych z nim atrakcji (np. rejs pirogą) mogłoby zwiększyć zyski parku, co z kolei umożliwiłoby przeprowadzenie prac udoskonalających infrastrukturę noclegową i towarzyszącą na jego terenie. Porównując wyniki przedstawione w raporcie (ibidem) z informacjami zawartymi w przewodniku Lonely Planet (Sieg 2013) w ciągu 10 lat ceny uległy nieznacznej zmianie. W 2003 roku za wstęp do Parku większość turystów (90%) zapłaciła wspomniane 2000 FCFA, tj. ok. 3 euro⁷² (Ly i in. 2006), a w 2013 roku koszt ten

⁷² Zgodnie z analizowanym raportem, koszty poniesione przez poszczególnych respondentów różniły się między sobą. Wynika to z faktu, że stosowali oni różne sposoby odwiedzenia Parku. 55,7 % z nich korzystała z usług organizatora wycieczek, 14,2% z środków własnych, 2,3% z usług biura lokalnego, 0,6% odbyło podróż biznesową, a 27,2% skorzystało z innych środków niewymienionych powyżej.

wyniósł 2400 FCFA, czyli ok. 3,6 euro (Sieg 2013). Z kolei za rejs pirogą w 2003 roku większość badanych (80%) zapłaciła 3500 FCFA, tj. 5,25 euro (Ly i in. 2006), a według przewodnika Lonely Planet cena najmu łodzi w 2013 roku to 3800 FCFA, czyli ok. 5,7 euro (Sieg 2013).

Porównując wyniki raportu IUCN (Ly i in. 2006) z wnioskami płynącymi z obserwacji terenowych prowadzonych przez autorów artykułu można stwierdzić, że stan infrastruktury na obszarze parku, nie uległ istotnej poprawie. Zarówno łodzie (fot. 13a) służące do rejsów po rozlewiskach rzeki, jak i przystań, z której one wyruszają są zniszczone i nie świadczą o wysokiej jakości świadczonych usług. Ponadto, główny hotel znajdujący się na terenie parku – Hotel du Djoudj najprawdopodobniej nie przeszedł gruntownej renowacji od czasu swojego powstania (fot. 12 a,b). Zarówno jego stan, jak i wyjątkowo wygórowane ceny⁷³ nie zachęcają turystów do skorzystania z noclegu, co przekłada się na długość wizyty większości z nich, która podobnie, jak to miało miejsce w 2003 roku (Ly i in. 2006), nie przekracza 2 godzin. Co więcej, na terenie Sanktuarium brakuje tablic informacyjnych i edukacyjnych, a te istniejące są zniszczone lub nie do końca czytelne (fot. 13b). Przede wszystkim przy bramie wjazdowej do Parku oraz na jego terenie brakuje informacji, iż jest to obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa, przez co turyści odwiedzający Sanktuarium mogą być tego faktu nieświadomi.

Być może, gdyby władze parku zainwestowały w poprawę infrastruktury noclegowej i towarzyszącej zainteresowanie turystów tym obiektem byłoby większe. W obliczu wspomnianych powyżej czynników zewnętrznych stwarzających poważne zagrożenie dla parku, większe zyski z turystyki mogłyby stanowić podstawę finansowania niezbędnych prac badawczych i konserwatorskich⁷⁴. W chwili obecnej należy jednoznacznie stwierdzić, że Ptasie Sanktuarium nie stanowi atrakcji turystycznej na masową skalę. Z jednej strony może to mieć zbawienny wpływ na wrażliwy ekosystem parku, z drugiej jednak ponownie skłania do stwierdzenia, że władze Senegalu nie podejmują dostatecznych kroków w kierunku zwiększenia dochodów z turystyki w kraju. Co więcej, można przyjąć, że fakt wpisania obiektu na Listę Światowego Dziedzictwa (35 lat temu) nie miał żadnego znaczącego wpływu na wielkość ruchu turystycznego. Podobnie jak w przypadku Delt Saloum, turyści mogą odwiedzić Park niewiedząc o jego wyróżnieniu przez UNESCO.

WNIOSKI

Analiza czterech senegalskich obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO pokazuje jak różne mogą być związki takich miejsc z turystyką. Pewne prawidłowości dotyczące owych relacji charakteryzujące m.in. państwa eu-

⁷³ Koszt pokoju jedno- i dwuosobowego wynosi 45,73 euro (<http://www.hotel-djoudj.com/Tarifs.html?lang=en>, dostęp 10.07.2016)

⁷⁴ Według informacji zamieszczonych na oficjalnej stronie UNESCO, usprawnienia techniczne (np. budowa budek lęgowych) oraz coroczna renowacja i działania mające na celu kontrolę systemu wodnego mogą skutkować wzrostem liczby ptaków w Sanktuarium.

12a

12b

Fot. 12 a i b. Hotel du Djoudj – przykład zniszczonej infrastruktury noclegowej na terenie Parku Narodowego Djoudj

Photography 12 a and b. Hotel du Djoudj – the example of damaged accommodation infrastructure in the area of National Park of Djoudj

Źródło: fot. Krzysztof Górny, luty 2016

13a

13b

Fot. 13 a i b. Turyści odbywający rejs łodzią po wodach Parku Narodowego Djoudj (po lewej). Tablica informacyjna na terenie Parku (po prawej)

Photography 13 a and b. Tourists on a boat cruise on the waters of National Park of Djoudj (left). Information board in the Park (right)

Źródło: Fot. Krzysztof Górny, luty 2016

ropejskie nie zawsze da się w sposób jednoznaczny przełożyć na sytuację panującą w krajach Afryki Subsaharyjskiej. We wstępie postawiono pytanie, czy wpis na Listę Światowego Dziedzictwa zwiększa atrakcyjność turystyczną danego miejsca? Odpowiedź na to pytanie w oparciu o przykłady senegalskie jest niezwykle trudna. Podstawowe ograniczenia wynikają z braku dostępności danych liczbowych, które w sposób jednoznaczny rozstrzygnęłyby czy ruch turystyczny w danym miejscu zwiększył się czy zmniejszył. Niemniej jednak przeprowadzone w lutym 2016 roku obserwacje terenowe oraz analiza jednego z najpopularniejszych i najbardziej opiniotwórczych przewodników turystycznych na świecie jakim jest Lonely Planet wskazują, że związki pomiędzy wpisem na Listę UNESCO a rozwojem sektora turystycznego danego miejsca w większości przypadków nie idą ze sobą w parze. Przykłady Delt Saloum, Parku Narodowego Djoudj i historycznego miasta Saint-Louis – to przykłady miejsc objętych międzynarodową ochroną, ale nie generujących większego ruchu turystycznego. Delta Saloum to wciąż obiekt przyciągający nielicznych turystów w większym stopniu swymi walorami przyrodniczymi, niż kulturowymi, których szczególną wartość dostrzegło UNESCO. Pod tym względem jest to przypadek szczególny bowiem, jak wykazano w pierwszej części artykułu, walory generujące ruch turystyczny oraz te warunkujące wpis na Listę Światowego Dziedzictwa są zazwyczaj tożsame. Z kolei Sanktuarium Ptaków w Parku Narodowym Djoudj – to obiekt borykający się z licznymi problemami. Dwukrotne umieszczanie parku na liście obiektów zagrożonych świadczy o wielu zastrzeżeniach jakie UNESCO ma względem władz odpowiedzialnych za wdrażanie sugerowanych reform. Co więcej, wnioski płynące z obserwacji terenowych autorów niniejszego opracowania i te zawarte w cytowanym raporcie IUCN są tożsame i mówią, że jest to obiekt o niewykorzystanym potencjale turystycznym. Podobnie sytuacja wygląda w Saint-Louis. Historyczna część miasta ulokowana na wyspie N'Dar, będąca niegdyś centrum miasta, dziś straciła na znaczeniu i stopniowo obraca się w ruinę. Obiekt mogący cieszyć się szerokim zainteresowaniem wśród turystów, w związku z niezwykle dobrze zachowaną zabudową w stylu francuskiej architektury kolonialnej, z pewnością nie jest optymalnie wykorzystywany do celów turystycznych. Jedyne przykłady z analizowanych miejsc, który jest codziennie odwiedzany przez setki turystów to Wyspa Gorée u wybrzeży Dakaru. Miejsce to jest jednak związane z wieloma kontrowersjami, zwłaszcza wokół faktycznego udziału w transatlantyckim handlu niewolnikami. Przedstawiona w analizie dyskusja naukowa tocząca się wokół Gorée wskazuje na to, że UNESCO mogła powielić fałszywe dane, a wskazanie obiektu jako największego portu wywozu niewolników z Afryki może być nieprawdziwe.

Problemy Senegalu związane z przyciągnięciem turystów potwierdzają również dane statystyczne publikowane przez Bank Światowy. W 2014 roku Senegal odwiedziło 836 tys. przyjeźdźnych⁷⁵. Jest to wartość niewielka, jeśli brać pod uwagę potencjał państwa pod względem turystycznym, wynikający głównie z: względnej bliskości do Europy (lot z miast Starego Kontynentu trwa około 1,5 h dłużej niż na

⁷⁵ <http://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL> (dostęp 22.07.2016)

popularne Wyspy Kanaryjskie); powszechnej rozpoznawalności Dakaru (w związku z nazwą rajdu, który do 2008 roku kończył się na przedmieściach senegalskiej stolicy); stabilności politycznej (cecha wyróżniająca państwo na tle wszystkich jego sąsiadów i wielu innych państw Afryki); strefy klimatycznej (średnia wartość temperatury waha się w przedziale 28-34°C); licznych obiektów z Listy UNESCO (7 – najwięcej w regionie); bogactwa kulturowego i wielu innych⁷⁶. Porównując Senegal pod względem liczby przyjazdów turystycznych z innymi krajami Afryki o podobnej liczbie obiektów na Liście, dane te jedynie potwierdzają tezę o problemach analizowanego państwa. W 2014 roku Algierię (7 obiektów na Liście UNESCO – tyle samo, co Senegal) odwiedziło 2,3 mln turystów, Tanzanię 1,1 mln (7 obiektów), Egipt 9,6 mln (7 obiektów), Kenię 1,2 mln (6 obiektów), RPA 9,5 mln (8 obiektów), Maroko 10,2 mln (9 obiektów), Zimbabwe 1,9 mln (5 obiektów). Jedynie Etiopię (9 obiektów) odwiedziło mniej, bo 770 tys. turystów. Co więcej do takich krajów jak Uganda (tylko 3 obiekty) w 2014 roku przyjechało 1,3 mln turystów, do Ghany (2 obiekty) 1 mln, do Mozambiku (1 obiekt) 1,7 mln, a do Zambii (1 obiekt) i Rwandy (brak obiektów) ponad 900 tys.⁷⁷. Tak więc w przypadku krajów Afryki trudno mówić o jednoznacznej zależności pomiędzy koncentracją ruchu turystycznego i obiektów wpisanych na Listę UNESCO.

Nawiązując do podziału atrakcyjności turystycznej na wtórną i pierwotną względem wpisu danego miejsca na Listę UNESCO, tylko jeden z wyżej wymienionych – Wyspę Gorée – można wskazać jako obiekt koncentracji turystycznej pierwotnej (przed wpisem na Listę był on już popularny, a wzrost liczby odwiedzanych jest związany przede wszystkim z nieustannie wzrastającą w skali globalnej liczbą turystów). Niemniej jednak, według autorów, w odniesieniu do pozostałych trzech obiektów nie da się zastosować podziału zaproponowanego przez Ziarkowskiego (2012), gdyż miejsca te zarówno przed wpisem na Listę, jak i po nim, nie cieszyły się dużą liczbą odwiedzających je turystów.

Podsumowując należy podkreślić, że związki pomiędzy atrakcyjnością turystyczną a umieszczeniem wybranych obiektów na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO są pod wieloma względami oczywiste. Zachodzą one przede wszystkim na płaszczyźnie motywów istotnych przy wpisywaniu danego obiektu na Listę i walorów turystycznych wpływających na decyzję turysty o przyjeździe do danego miejsca. Niemniej jednak, gdy mowa o zależnościach wtórnych, a więc o oczekiwanym wzroście liczby przyjezdnych do miejsc wyróżnionych przez UNESCO i o szeroko rozumianym rozwoju tych obiektów (pod względem zaplecza turystycznego, form ochrony dziedzictwa i konserwacji jego materialnych przejawów), wyciąganie jakichkolwiek ogólnych wniosków może prowadzić do błędnych stwierdzeń. Wynika to z faktu, że stosunek do dziedzictwa zwłaszcza materialnego oraz realia (nie ma tu mowy o ich wartościowaniu) panujące w krajach

⁷⁶ Poważnym problemem, który wpłynę na zmniejszenie się liczby przyjazdów turystycznych do Senegalu w ostatnich trzech latach była epidemia wirusa Eboli, która nawiedziła sąsiednie kraje regionu (głównie Liberię, Sierra Leone i Gwineę).

⁷⁷ <http://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL> (dostęp 22.07.2016)

Afryki Subsaharyjskiej znacznie odbiegają o tych panujących w Europie, gdzie przecież mieści się siedziba UNESCO i gdzie Organizacja ta powstała.

Literatura

- Alejski W., Biliński J., 2003, Dziedzictwo kulturowe a nowe trendy w popycie i podaży turystycznej, *Problemy Turystyki i Hotelarstwa* 2, 5–18.
- Bliska J. F., Lubina M., 2010, Litwa, Łotwa i Estonia, Zielony Przewodnik Michelin, Wyd. Bezdroża, Kraków.
- Bocoum H., Toulhier B., 2013, La fabrication du Patrimoine: l'exemple de Gorée (Sénégal), *In Situ* 20.
- Buchholz A., 2013, Praga, Przewodnik Marco Polo, Wyd. Daunpol, Warszawa.
- Fisher M., 2013, What Obama really saw at the 'Door of No Return', a disputed memorial to the slave trade, *The Washington Post*, 28 June. <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/06/28/what-obama-really-saw-at-the-door-of-no-return-a-debunked-memorial-to-the-slave-trade/?utm_term=.980ff597c7ca> (dostęp 10.07.2016).
- French C., 2012, Maroko, Przewodnik National Geographic, Wydawnictwo G+J RBA, Warszawa.
- Górna A., Górny K., Kowalczyk A., 2016, Dziedzictwo kolonialne jako atrakcja dla turystyki miejskiej, *Turystyka Kulturowa*, 3/2016, 56-90, <www.turystykakulturowa.org> (dostęp 30.11.2016).
- Ham A., 2013 (red.), *West Africa*. Lonely Planet., Lonely Planet Publications Pty. Ltd, Footscray, Victoria – Oakland, CA – London.
- Illiffe J., 2011, Afrykanie. Dzieje kontynentu, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Janeczko E., Anderwald D., 2011, Birdwatching jako nowa forma turystyki na obszarach leśnych i przyrodniczo cennych w Polsce, *Studia i Materiały CEPL w Rogowie* 2/27, 307-314.
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji, Dz. U. z dnia 30 września 1976 r.
- Kruczek Z., 2011, *Atrakcje turystyczne. Fenomen, typologia, metody badań*, Proksenia, Kraków.
- Murphy J., 2004, Powerful symbol, weak in facts, *The Baltimore Sun*, 30 June. <<http://www.baltimoresun.com/news/bal-slavery0630-story.html>> (dostęp 10.07.2016).
- Ly O.K., Bishop J.T., Moran D., Dansokho M., 2006, Estimating the Value of Ecotourism in the Djoudj National Bird Park in Senegal, IUCN, Gland, Switzerland.
- Rainbow Tours, 2015, Afryka Zachodnia, [w:] *Egzotyka 2015/16*. Wypoczynek i zwiedzanie, katalog biura podróży, 20-41.
- Sieg C., 2013, Senegal, [w:] A. Ham (red.), *West Africa*. Lonely Planet., Lonely Planet Publications Pty. Ltd, Footscray, Victoria – Oakland, CA – London, 337-339.
- Sinou A., 1993, *Comptoirs et villes coloniales du Sénégal: Saint-Louis, Gorée, Dakar, Karthala* ORSTOM, Paris.
- Sow A., 2011, *Le Patrimoine contre le Déclin? Saint-Louis du Sénégal : L'île ou la Ville?*, ICOMOS, Paris.

Szmygin B., 2011, Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO – charakterystyka problematyki w Polsce na tle sytuacji międzynarodowej, [w:] J. Purchla, (red.), Zarządzanie miejscami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce i w Norwegii/ Management of UNESCO World Heritage Sites in Poland and Norway, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków, 53–70.

Ziarkowski D., (2012), Znaczenie obiektów wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO dla turystyki, [w:] A. Matuszczyk, (red.), *Folia Turistica* nr 26 – 2012, Folia Turistica, Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków, 53-66.

Strony internetowe

Daily Press – serwis informacyjny <<http://www.dailypress.com/bal-slavery0630-story.html>> (dostęp 05.05.2016)

Department of History, The University of Chicago <<https://history.uchicago.edu/directory/ralph-austen>> (dostęp 15.06.2016)

H-Net – Humanities and Social Science online <<http://www.h-net.org/~africa/threads/goree.html>> (dostęp 13.05.2016)

H-Net – Humanities and Social Science online <<http://www.h-net.org/~africa/threads/goree.html>> (dostęp 22.06.2016)

Hotel Djoudj <<http://www.hotel-djoudj.com/Tarifs.html?lang=en>> (dostęp 10.07.2016)

Le Huffington Post <<http://www.huffingtonpost.fr/moussa-diop/maison-des-esclaves-de-goree-les-manquements-de-jean-luc-angran/>> (dostęp 30.11.2016)

The New York Times - serwis informacyjny <http://www.nytimes.com/2009/02/19/world/africa/19ndiaye.html?_r=0> (dostęp 11.05.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/archive/2011/whc11-35com-5Fe.pdf>> (dostęp 02.05.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/280/?id=787&>> (dostęp 30.06.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/activities/33/>> (dostęp 28.06.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/criteria/>> (dostęp 22.07.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/>> (dostęp 13.05.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/list/&order=region>> (dostęp 03.05.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/list/&order=year>> (dostęp 20.07.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/list/1359>> (dostęp 02.05.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/list/25/>> (dostęp 9.07.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/list/26>> (dostęp 26.05.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/list/956/>> (dostęp 28.06.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/list/stat>> (dostęp 03.05.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/news/167/>> (dostęp 9.07.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/news/264/>> (dostęp 9.07.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/statesparties/pl>> (dostęp 22.07.2016)

UNESCO <<http://whc.unesco.org/en/statesparties/sn>> (dostęp 22.07.2016)

Wikipedia – encyklopedia internetowa <<https://en.wikipedia.org/wiki/Gor%C3%A9e>> (dostęp 22.06.2016)

Wikipedia – encyklopedia internetowa <https://en.wikipedia.org/wiki/Diama_Dam> (dostęp 26.06.2016)

Wonder Mondo: World landmarks and attraction <<http://www.wondermondo.com/Countries/Af/Senegal/Dakar/GoreeIsland.htm>> (dostęp 30.05.2016)

World Bank – Bank Światowy <<http://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL>> (dostęp 22.07.2016)

Summary

The article discusses connections between the inscription on the UNESCO List and the increase of tourist attractiveness. It provides a brief overview of the UNESCO World Heritage Sites in Africa as well as the analysis of four case studies in Senegal: Island of Gorée, the historic town of Saint-Louis, Djoudj National Bird Sanctuary and Saloum Delta. The authors seek the answer to following questions. Can the inscription on the UNESCO List be regarded as a tourist value of a site and therefore increase its tourist attractiveness? Is the attractiveness primary (resulting from a unique value of a site) or secondary (related to the prestige of the inscription on the List)?

The first part of the article focuses on UNESCO World Heritage Sites in Africa, particularly in West Africa. Figure 1 shows the number of African sites on the UNESCO List and the number of African signatories to the UNESCO Convention, whereas Table 1 and 2 provide more specific data concerning the UNESCO Sites in West Africa and in Senegal only.

The second part of the article presents the analysis of four sites in Senegal mentioned above. It proves that connections between tourist attractiveness and inscription on the UNESCO List are considerably different in each case. The analysis of one of the most opinion-forming and influential travel guides – Lonely Planet also provides interesting insights. It shows that in case of Senegal the inscription on the UNESCO List does not always cause the increase of tourist attractiveness of a site. Djoudj National Bird Sanctuary, Saloum Delta and historic town of Saint-Louis are the examples of the UNESCO sites that do not stimulate significant tourist flows. Saloum Delta attracts tourists due to its natural rather than cultural values (indicated by the UNESCO). Djoudj National Bird Sanctuary encounters many difficulties both economic and natural and as a result was added to the List of World Heritage in Danger (in 1984 and than again in 2000). Furthermore, its infrastructure is damaged and tourist flows are insignificant. Historic town of Saint-Louis could become a dominant tourist attraction in Senegal, however decades of ineffective policies led to a situation in which the potential of the site is not fully used. Island of Gorée is an example of well managed and frequently visited tourist attraction. However, there are many controversies concerning its actual, historical significance in the Atlantic Slave Trade that undermine its inscription on the UNESCO List. Not only do the authors highlight touristic potential of Senegal but also indicate many challenges in front of both national authorities and the UNESCO representatives.